

DİN EĞİTİMİNDE CHATGPT'NİN ROLÜ: TEFSİR VE KELAM ÇERÇEVESİNDE DOĞRULUK VE TUTARLIK ANALİZİ

THE ROLE OF CHATGPT IN RELIGIOUS EDUCATION: AN ACCURACY AND
CONSISTENCY ANALYSIS FROM A TAFSIR AND KALÂM PERSPECTIVE

YAKUP KAYA

DR. ÖĞR. ÜYESİ, AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DİN EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
ASST. PROF. DR., UNIVERSITY OF AYDIN ADNAN MENDERES FACULTY OF THEOLOGY
DEPARTMENT OF RELIGIOUS EDUCATION
AYDIN, TÜRKİYE

yakup.kaya@adu.edu.tr

 <http://orcid.org/0000-0002-1838-6007>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1626263>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
24 Ocak / January 2025

Kabul Tarihi / Accepted
8 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as: Kaya, Yakup, "Din Eğitiminde Chatgpt'nin Rolü: Tefsir ve Kelam Çerçevesinde Doğruluk ve Tutarlık Analizi [The Role of Chatgpt in Religious Education: an Accuracy and Consistency Analysis From a Tafsir and Kalâm Perspective]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 12/1 (Haziran/June 2025): 247-279.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Lisans / License: Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası [CC BY-NC 4.0] /Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International [CC BY-NC 4.0].

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyyatdergisi@kilis.edu.tr

DİN EĞİTİMİNDE CHATGPT’NİN ROLÜ: TEFSİR VE KELAM ÇERÇEVESİNDE DOĞRULUK VE TUTARLIK ANALİZİ

Öz

Yapay zekâ teknolojilerinin eğitimdeki ağırlığının giderek arttığı günümüzde din eğitimi gibi derin bilgi birikimi ve bağlamsal yorum gerektiren alanlarda bu araçların güvenilirlik ve öğreticilik yeteneğini somut verilerle değerlendirmek bir gereklilik haline gelmiştir. Bu bağlamda, Anadolu İmam Hatip Liselerinin 11. sınıf Tefsir ve 12. sınıf Kelâm ders kitaplarında yer alan temel konular ile ChatGPT’nin dinî sorulara verdiği yanıtlar arasındaki örtüşme ve farklılaşma düzeyinin ortaya konması; hem öğretmenlerin hem de öğrenciler ile akademisyenlerin yapay zekâ destekli içerikleri eğitim süreçlerine güvenle entegre etmesine imkân tanıyacak bilimsel bir zeminin oluşturulmasına imkan sağlayacaktır. Bu araştırma, ChatGPT’nin dinî konulara yönelik yanıtlarının dört ölçütte—doğruluk, tutarlılık, kavramsal derinlik ve sistematik sunum—ders kitaplarındaki akademik kriterlerle ne ölçüde uyum sağladığını belirlemeyi ve böylece yapay zekâ temelli içeriklerin din eğitimindeki potansiyel katkı ve sınırlılıklarını saptamayı amaçlamaktadır. Araştırma sürecinde öncelikle 11. sınıf Tefsir ve 12. sınıf Kelâm ders kitaplarında yer alan akademik ve pedagojik değeri yüksek üçer kavram seçilerek toplam altı soru oluşturuldu. Bu sorular, hem alanın temel terminolojisini hem de öğretim programlarında öne çıkan tarihsel ve teorik kavramları içerecek biçimde tasarlandı. Daha sonra oluşturulan sorular ChatGPT’nin ücretsiz versiyonuna iletilerek modelin yanıtları eksiksiz biçimde kaydedildi. Yanıtlar, modelin geniş kullanıcı kitlesine erişilebilir ücretsiz sürümünün performansını yansıtmaması bakımından değerlendirildi. Gelecekteki çalışmalar için ücretli sürümlere ilişkin potansiyel farklılıklar ve katkılar da tartışmaya açıldı. Nitel veri analiz aşamasında her bir yanıt iki temel boyutta incelendi: Birincisi, doğruluk ve tutarlılık düzeyi çerçevesinde ders kitaplarındaki tanım, hüküm ve örneklerle ChatGPT açıklamalarının birebir uyumu; ikincisi ise konunun bağlamıyla örtüşme, kavramsal derinlik ve modelin sınırlılıklarını belirlemek amacıyla yürütülen analizdi. Bu çerçevede, modelin tarihsel köken, metodoloji ve terminoloji alt boyutlarında sunduğu ayrıntı seviyesi “kavramsal derinlik” boyutuyla ele alındı, yanıtların paragraf içi ve farklı sorular arasında mantıki tutarlılığı “tutarlılık” ölçütüyle değerlendirildi; yanıtlarda kullanılan başlıklandırma, adım adım ilerleyen düzen ve okunabilirlik “sistematik sunum” kriterine göre puanlandı. Elde edilen bulgular, ChatGPT’nin temel İslâmî kavramları tanımlama ve genel ilkeleri aktarmada geniş ölçüde isabetli sonuçlar verdiğini göstermektedir. Tefsir konularında—özellikle İsrailiyât, nesh ve garîbu’l-Kur’ân başlıklarında—modelin açıklamaları, ders kitaplarındaki tanımlarla büyük oranda uyum sağlarken, metne ilişkisiz ayrıntılara girme eğilimi bazen ana mesajı gölgelemiştir. Bu durum, “sistematik sunum” ölçütünde zayıflığa işaret etmiş; bazı cevaplarda başlıklar arası geçişin akıcılığı bozulmuştur. Kelâm konularında ise inanç yorum farkları, müteşâbihât ve deizm gibi tartışmalı meselelerde ChatGPT, temel prensipleri doğru aktarırken tarihsel bağlam ve mezhepsel ayrımlara dair derinlemesine bilgi sunmaktan uzak kalmıştır. Ders kitaplarının metodolojik olarak net sınıflandırmalar sunması, öğrencilerin kavramlar arasındaki ilişkiyi adım adım öğrenmesini sağlarken modelin üstünkörü tasnifleri, “kavramsal derinlik” açısından yetersiz kalmıştır. Öte yandan ChatGPT, güncel akademik tartışma noktalarını ve farklı yorum geleneklerini de metinlerine dâhil etme kapasitesi sayesinde, ders kitaplarında yer almayan çağdaş perspektifleri görünür kılma potansiyeli sergilemiştir. Bu özellik, ileri düzey lisans ve lisansüstü araştırmalar için zengin bir başlangıç noktası sunarken, aynı zamanda sistematik bir kavram haritası veya rehber olmadan kullanıldığında eğitim kademelerinde kafa karışıklığına yol açabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla model, temel kaynağı tamamlayıcı nitelikte, eleştirel

bir süzgeçten geçirilerek yararlanılacak bir araç olarak konumlandırılmalıdır. Sonuç olarak bu çalışma ChatGPT'nin din eğitiminde destekleyici bir araç olarak kullanılabileceğini; ancak ders kitaplarının sağladığı sistematik anlatım, kavramsal netlik ve öğrenci seviyesine uygun düzenin hâlâ eğitimde birincil referans olmaya devam etmesi gerektiğini göstermiştir. Gelecekteki araştırmaların, ChatGPT ve benzeri dil modellerinin doğruluk ve tutarlılık kapasitelerini geliştirmeyi, kavramsal derinlik ve sistematik sunum ölçütlerine uygun yanıtlar üretmelerini sağlamayı ve mevcut öğretim materyalleriyle entegre olmayı hedeflemesi önerilmektedir. Böylece yapay zekâ destekli çözümler ile geleneksel eğitim materyalleri birbirini tamamlayarak daha nitelikli bir dinî öğrenme deneyimi mümkün kılınabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Yapay Zeka, ChatGPT, Tefsir ve Kelam, Doğruluk ve Tutarlılık

THE ROLE OF CHATGPT IN RELIGIOUS EDUCATION: AN ACCURACY AND CONSISTENCY ANALYSIS FROM A TAFSİR AND KALÂM PERSPECTIVE

Abstract

In an era in which artificial intelligence technologies are assuming an ever greater role in education, disciplines that demand deep subject-matter expertise and nuanced contextual interpretation—such as Islamic studies—must evaluate these tools' reliability and instructional effectiveness using concrete data. This study assesses the convergence and divergence between ChatGPT's responses to six carefully designed questions and the canonical content of eleventh-grade Tafsir and twelfth-grade Kalâm textbooks used in Anatolian Imam Hatip High Schools. Its aim is to create a scientific foundation that enables educators, students, and scholars to integrate AI-generated content into Islamic studies curricula with confidence. We first defined four core pedagogical criteria derived from the textbooks: (1) Accuracy, the extent to which ChatGPT's explanations align verbatim and conceptually with textbook definitions, legal rulings, and examples; (2) Coherence, the absence of logical contradictions within responses and across questions; (3) Conceptual Depth, the level of detail concerning each concept's historical origins, methodological rationale, and specialized terminology; and (4) Systematic Presentation, the use of structured headings, logically sequenced arguments, and readability. In the methodological phase, three academically significant topics were chosen from each textbook—Isrâ'îliyyât (Israelite narratives), naskh (abrogation), and gharib al-Qur'an (rare Qur'anic vocabulary) in the Tafsir volume; and doctrinal differences, mutaşâbihât (ambiguous verses), and deism in the Kalâm text—ensuring coverage of both foundational terminology and prominent theoretical concepts emphasized in the official curricula. These six questions were submitted to the freely available version of ChatGPT, and the complete responses were recorded. We deliberately used the free version to reflect the performance accessible to the broadest user base, noting that subscription-based variants may offer enhancements warranting future study. A qualitative content analysis followed. Each response was evaluated first for Textual Concordance, examining the verbatim and conceptual fidelity of ChatGPT's output to the textbook material, and second for Contextual and Cognitive Evaluation, which assessed scholarly context, depth of conceptual exploration, and inherent limitations of the AI model. Within this framework, historical background, methodological rationale, and terminological precision were grouped under Conceptual Depth; logical consistency within paragraphs and between questions was captured by Coherence; and clear subheadings, step-by-step organization, and readability were assessed under Systematic Presentation. The findings demonstrate that

ChatGPT delivers broadly accurate definitions of foundational Islamic concepts and articulates general principles with substantial precision. In the Tafsir topics—particularly Isrâ'îliyât, naskh, and gharib al-Qur'ân—its explanations largely mirror the textbook definitions, though occasional digressions into peripheral details sometimes obscure the core message, thereby weakening Systematic Presentation and disrupting the flow between topic headings. In the Kalâm domains—covering doctrinal differences, mutaşâbihât, and deism—ChatGPT correctly relays basic tenets but provides only limited historical context, philosophical influences, and sectarian classifications. While the textbooks offer methodically organized taxonomies that guide students through conceptual interrelationships step by step, the model's more cursory treatments fall short on Conceptual Depth. Notably, ChatGPT also incorporates contemporary academic debates and interpretive traditions absent from the textbooks, positioning it as a valuable resource for advanced undergraduate and graduate research; yet without an accompanying conceptual roadmap or pedagogical scaffold, such breadth may confuse novice learners. We therefore recommend positioning ChatGPT as a supplementary tool—used under critical review—rather than as a primary instructional source. In conclusion, although ChatGPT can enrich religious education by offering expansive insights and up-to-date scholarly discourse, the systematic pedagogy, conceptual rigor, and grade-appropriate sequencing of traditional textbooks remain indispensable. Future research should aim to enhance AI models' accuracy, coherence, and conceptual depth, improve their systematic presentation through template-driven formats aligned with curricular standards, and develop strategies for integrating AI-generated content with existing curricular materials. By harmonizing AI-supported content with conventional educational resources, educators can foster a more nuanced, multifaceted Islamic studies learning experience without sacrificing pedagogical integrity.

Keywords: Religious Education, Artificial Intelligence, ChatGPT, Tafsir and Kalâm, Accuracy and Consistency

GİRİŞ

Yapay zekâ teknolojilerindeki hızlı ilerleme, eğitim süreçlerinde köklü dönüşümlere yol açmakta ve özellikle din eğitimi gibi derinlemesine bilgi ve yorum gerektiren alanlarda¹ yeni imkânlar sunmaktadır. İslâmî ilimler, disiplinler arası bir özellik taşıyarak metin analizinden tarihsel bağlama, dilsel incelemelerden felsefi tartışmalara kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu kapsamda büyük dil modelleri aracılığıyla sunulan otomatik yanıtların Tefsir ve Kelâm gibi alanlarda ne ölçüde tutarlılık, doğruluk, kavramsal derinlik ve sistematik sunum olduğunu değerlendirmek, hem akademik çevreler hem de eğitim camiası için önemli bir ihtiyaç hâline gelmiştir.

Çalışmanın çıkış noktasını, büyük dil modellerinin Tefsir ve Kelâm gibi derin kavramsal yorum, tarihi bağlam ve sistematik sunum gerektiren İslâmî ilim alanlarında ürettiği yanıtların doğruluk, tutarlılık ve kavramsal derinlik bakımından ne ölçüde güvenilir olduğunun hâlâ belirsiz olması oluşturu-

¹ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2023), 44-66.

rur. Bir diğer sorun ise bu yapay zekâ tabanlı içeriklerin Anadolu İmam Hatip Lisesi 11. sınıf Tefsir ve 12. sınıf Kelâm ders kitaplarıyla uyum ve bütünlüklü bir sunum sağlayıp sağlamadığına dair ampirik veri eksikliği yaşanmasıdır. Söz konusu belirsizlikler, hem akademik çevrelerde hem de öğretmen ve öğrenciler arasında ChatGPT gibi büyük dil modellerin din eğitimi süreçlerine güvenle entegre edilebilmesi konusunda bir güvensizlik doğurmaktadır. Bu nedenle çalışmada, ChatGPT'nin ilgili ders kitaplarındaki sorulara verdiği yanıtların doğruluk, tutarlılık, kavramsal derinlik ve sistematik sunum kriterleri çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelenmesi; modelin din eğitimindeki potansiyel katkılarının ve mevcut sınırlılıklarının ortaya koymak amacıyla zorunlu hâle gelmiştir.

Araştırmada nitel karşılaştırmalı içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda Anadolu İmam Hatip Lisesi 11. sınıf Tefsir ve 12. sınıf Kelâm ders kitaplarından her birinden üçer konu seçilerek altı soru oluşturulmuş ve bu sorular ChatGPT'ye yönlendirilmiştir. Modelin verdiği yanıtlar, ilgili ders kitaplarındaki metinlerle—doğruluk, tutarlılık, kavramsal derinlik ve sistematik sunum ölçütleri temelinde—karşılaştırılmıştır. Böylece ChatGPT'nin dinî ilimlerin temel kavramlarını aktarabilme ve bunları bağlamsal bir çerçevede sunma kapasitesi sistematik olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sonuçları yapay zekâ tabanlı içeriklerin, Tefsir ve Kelam gibi detaylı ilmi alanlarda bilgi eksiklerini tamamlayıcı ve çağdaş yorumları görünür kılıcı bir işlev üstlenebileceğini ancak sistematiklik, bağlamsal derinlik ve dinî kaynak referanslarının kullanımı açısından bazı yetersizliklerin bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda yapay zekâ destekli modellerin din eğitiminde güvenilir ve bütüncül biçimde kullanılabilmesi için tarihsel, metodolojik ve kavramsal açıdan geliştirilmesi ve eğitim materyalleriyle bütünlüklü hâle getirilmesi önerilmektedir. Böylelikle hem çağdaş yaklaşımlarla geleneksel bilgi birikimini harmanlayan bir eğitim sürecinin önü açılacak hem de dinî konularda kapsamlı ve sağlıklı bir öğrenme ortamının oluşturulmasına katkı sağlanacaktır.

1. YAPAY ZEKÂNIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE TEKNOLOJİK DÖNÜM NOKTALARI

Araştırmanın metodolojik bütünlüğünü sağlamak üzere, ChatGPT'nin Anadolu İmam Hatip Lisesi 11. sınıf Tefsir ve 12. sınıf Kelâm sorularına verdiği yanıtların doğruluk, tutarlılık, kavramsal derinlik ve sistematik sunum ölçütleri çerçevesinde ders kitaplarıyla karşılaştırmalı analiz edildiği bu çalışmada, yapay zekânın tarihsel gelişimine dair kısa bir özetin sunulması gereklidir.

Yapay zekâ, insan düşünce süreçlerini ve zeki davranışları taklit eden sistemlerin geliştirilmesini amaçlayan disiplinler arası bir alan olarak ele alınmaktadır. Yapay zekânın teknolojik gelişmelere paralel farklı tanımları yapılmıştır. R. E. Bellman, yapay zekâyı insan gibi düşünen sistem boyutuyla “insana özgü düşünme süreçleriyle ilişkilendirdiğimiz; karar verme, problem çözme, öğrenme gibi faaliyetlerin [otomasyonu]”² şeklinde tanımlarken, John Haugeland “bilgisayarların düşünmesini sağlamaya yönelik heyecan verici yeni çaba. Yani (...) zihne sahip makineler yaratma çalışması” şeklinde tanımlamaktadır.³ Paul Henry Winston bu alanı rasyonel düşünen sistemler olarak “algılama, akıl yürütme ve hareket etmeyi mümkün kılan hesaplamaların incelenmesi” olarak ifade etmiştir.⁴ Alan Poole ve arkadaşları yapay zekâyı rasyonel hareket eden sistemler olarak “akıllı ajanların tasarımıyla ilgilenen bir alan” olarak değerlendirirken,⁵ Nils J. Nilsson ise bu disiplini “yapay nesnelerdeki zeki davranışların incelenmesi” olarak vurgulamaktadır.⁶ Bu çeşitli tanımlar, yapay zekânın teorik, pratik ve mühendislik yönlerinin kapsamlı bir çerçevede ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

1943’te McCulloch ve Pitts, sinir ağlarıyla mantıksal işlevlerin teorik modellemesini yaparak yapay zekânın kuramsal temelini atmıştır.⁷ 1950’de Alan Turing, “makinalar düşünebilir mi?” sorusunu ele alan makalesiyle Turing Testi’ni tanıtmış,⁸ aynı yıl Marvin Minsky de ilk sinir ağı bilgisayarı SNARC’i geliştirerek teknolojiye yenilik kazandırmıştır.⁹ 1956’da Dartmouth Çalıştay’ında John McCarthy “yapay zekâ” terimini literatüre dahil ederek alanın adını ve yönünü belirlemiştir.¹⁰

1950’lerin sonlarından itibaren yapay zekâ hızla ilerleyerek “Altın Yıllar” dönemine girmiş; bu dönemde 1958’de LISP, 1966’da ELIZA, 1967’de DENDRAL gibi öncü sistemler geliştirilmiştir. Ancak 1970’lerde sınırlı hesaplama gücü ve yetersiz algoritmalar “Yapay Zekâ Kışı”na yol açmış; 1980’lerin son-

² Stuart J. Russell, - Peter Norvig, *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (Pearson, 2016), 2.

³ John Haugeland, *Artificial intelligence: The very idea* (MIT press, 1989), 2.

⁴ Paul Henry Winston, *Artificial Intelligence* (Third edition). Addison-Wesley, Reading, Massachusetts, 1992, 5.

⁵ David Poole, Alan K. Mackworth - Randy Goebel, *Computational Intelligence: A logical approach*. Oxford University Press, Oxford, UK, 1998, 1.

⁶ Nils J. Nilsson, *Artificial Intelligence: A New Synthesis*. Morgan Kaufmann, San Mateo, California, 1998, 1.

⁷ Raymond Kurzweil, “The Age of Intelligent Machines” (MIT Press, 1990), 198.

⁸ Alan Turing, “Computing Machinery and Intelligence”, *Mind* 59/October (1950), 433-436.

⁹ Kurzweil, “The Age of Intelligent Machines”, 199-202.

¹⁰ Kurzweil, “The Age of Intelligent Machines”, 15-16, 90, 474; Fatma Coşkun - Hamide Deniz Gülleröglü, “Yapay

Zekânın Tarih İçindeki Gelişimi Ve Eğitimde Kullanılması”, *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 54/3 (2021), 949.

larında uzman sistemlerle toparlanma yaşansa da ekonomik krizler ve uygulama eksiklikleri 1990'ların başında ikinci bir durgunluğu tetiklemiştir. Bu evreler, yapay zekâ gelişiminde teknik, ekonomik ve uyum zorluklarının belirleyici olduğunu göstermektedir.¹¹

1997'de IBM'in Deep Blue satrançta Garry Kasparov'u yenerek yapay zekânın stratejik düşünme ve problem çözme potansiyelini kanıtladı.¹² 2006'da Geoffrey Hinton'un derin öğrenme yöntemlerini tanıtmasıyla yeni bir dönem başladı; bu yaklaşımlar, 2011'de IBM Watson'ın Jeopardy! yarışmasında insan şampiyonlarını geride bırakarak bilgi işleme ve doğal dil anlayışındaki üstünlüğünü;¹³ 2016'da ise Google DeepMind'in AlphaGo'nun Go'da Lee Sedol'u mağlup ederek karmaşık bir oyunda problem çözme kapasitesini etkileyici biçimde göstermesini mümkün kıldı. Bu dönüm noktaları, makine öğrenimi, veri analitiği ve derin öğrenme alanlarına yönelik ilgiyi artırarak yapay zekânın farklı disiplinlerdeki uygulamalarını hızlandırmıştır.¹⁴

2020'de OpenAI, genel amaçlı bir API yayımlayarak yapay zekâ modellerine erişimi önemli ölçüde genişletti. Bu API, kullanıcıların metin girdilerine karşılık metin çıktıları üreten doğal dil işleme, içerik oluşturma ve veri analizi görevlerini, GPT-3 ve sonraki modellerin desteğiyle metin tamamlama, çeviri ve özetleme gibi karmaşık işlemleri etkin biçimde gerçekleştirmesini sağladı. Kullanıcı dostu arayüzü, bireylerin ve işletmelerin yapay zekâyı iş akışlarına hızla entegre etmelerine imkân vererek kullanım engelini azalttı; sonuçta farklı sektörlerde yenilikçi uygulamaları teşvik ederek üretkenlik ve inovasyonu artırdı.¹⁵

Bu tarihsel süreç ve teknolojik ilerlemeler, yapay zekânın yalnızca teknik alanlarla sınırlı kalmayıp, toplumsal ve yaratıcı süreçlerde de önemli dönüşümler yaratma potansiyeline sahip olduğunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Geçmişten günümüze yaşanan bu evrim, yapay zekânın gelecekte çok daha kapsamlı ve derin etkiler yaratabileceğini güçlü bir şekilde göstermektedir.

¹¹ Ernst Buchberger, *Sprachverstehen in der Artificial Intelligence*, (Stuttgart: Teubner), (1984), 138-145;

"AI Winter - History and Lessons for Today", *AI Newsletter* (08 Eylül 2023).

¹² Philip Bresinsky, Hans-Christian Gräfe - Michael Schiessl, "Wie die Maschine uns narrt.", *Transfer* 4, (2019), 113.

¹³ Gunther Friedl, "Künstliche Intelligenz im Controlling", *Controlling* 31.5, (2019), 35.

¹⁴ Pamela McCorduck - Cfe Cli, *Machines who think: A personal inquiry into the history and prospects of artificial intelligence*. AK Peters/CRC Press, (2004), xi-xxi.

¹⁵ "OpenAI API", (Erişim 05 Aralık 2024).

2. CHATGPT’NİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE YENİLİKÇİ MODELLERİNİN İNCELENMESİ

OpenAI, yapay genel zekâyı insanlığın yararına geliştirmeyi amaçlayan bir araştırma ve dağıtım kuruluşudur. Bu misyon doğrultusunda, dil modelleme ve diyalog tabanlı etkileşim sistemleri üzerine yoğunlaşarak yapay zekâ alanında öncü çalışmalar gerçekleştirmiştir. OpenAI, bu alandaki yenilikçi yaklaşımlarıyla sektörde kayda değer ilerlemelere öncülük etmiş ve teknolojik gelişmeleri küresel ölçekte erişilebilir kılma hedefini sürdürmüştür.¹⁶

-ChatGPT

OpenAI, 30 Kasım 2022 tarihinde ChatGPT modelini tanıtarak diyalog tabanlı yapay zekâ sistemlerinde yeni bir dönemin başlamasına öncülük etmiştir. ChatGPT, İnsan Geribildiriminden Güçlendirme Öğrenimi (RLHF) yöntemleriyle eğitilmiş olup, hataları kabul edebilme, yanlış önerilere karşı çıkabilme ve uygunsuz talepleri reddetme gibi ileri düzey yeteneklerle donatılmıştır. Modelin eğitimi, GPT-3.5 serisinin bir parçası olarak, denetimli ince ayar ile Yakınsal Politika Optimizasyonu (PPO) tekniklerinin birleştirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, insan eğitmenlerin katkısıyla oluşturulan veri seti, modelin kullanıcı davranışlarını daha etkili bir şekilde simüle etmesi amacıyla optimize edilmiştir. Ancak, ChatGPT’nin bazı durumlarda mantıklı görünen ancak hatalı yanıtlar üretme eğilimi, modelin daha hassas bir şekilde geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.¹⁷

-GPT-4

Mart 2023’te tanıtılan GPT-4, metin ve görsel girdileri işleyebilme kapasitesine sahip ilk büyük ölçekli multimodal model olarak dikkat çekmiştir. Model, simüle edilmiş baro sınavında en üst %10’luk dilime girerek önceki nesil yapay zekâ sistemlerine kıyasla kayda değer bir ilerleme kaydetmiştir. GPT-4, Azure destekli özel bir süper bilgisayar altyapısı üzerinde eğitilmiş olup, doğruluk, güvenlik ve yönlendirilebilirlik gibi alanlarda önemli iyileştirmeler sunmuştur. Bu geliştirmeler, modelin akademik ve profesyonel alanlarda geniş bir uygulama yelpazesinde etkin bir şekilde kullanılmasına imkân tanımıştır. GPT-4’ün yetenekleri, yapay zekâ teknolojilerinin çok yönlü kullanımını daha da ileri taşımış ve farklı disiplinlerde yenilikçi çözümler geliştirilmesine katkı sağlamıştır.¹⁸

-GPT-4o

OpenAI, 13 Mayıs 2024’te GPT-4o modelini tanıtarak, çoklu modaliteyi uçtan uca işleyebilen gelişmiş bir yapay zekâ modeli geliştirdiğini açıkla-

¹⁶ “About”, (Erişim 08 Aralık 2024).

¹⁷ “Introducing ChatGPT”, (Erişim 08 Aralık 2024).

¹⁸ “GPT-4”, (Erişim 09 Aralık 2024).

mıştır. GPT-4o, metin, ses, görüntü ve video gibi çeşitli veri türlerini işleme kapasitesiyle doğal insan-bilgisayar etkileşiminde yeni bir standart belirlemiştir. Model, ses girdilerine verdiği yanıtların insan benzeri hızda olmasıyla öne çıkarken, GPT-4 Turbo ile karşılaştırıldığında iki kat daha hızlı çalışması ve %50 daha düşük maliyetli olmasıyla performans ve maliyet etkinliği açısından önemli bir yenilik sunmuştur. Ayrıca, güvenlik ve etik prensipler çerçevesinde kapsamlı test süreçlerinden geçirilen GPT-4o, ChatGPT platformu ve API aracılığıyla kullanıcıların erişimine sunulmuştur. Bu gelişme, yapay zekâ teknolojilerinin hem bireysel hem de kurumsal kullanımlarda daha geniş bir yelpazede uygulanmasını mümkün kılarak teknolojik ilerlemelere önemli bir katkı sağlamıştır.¹⁹

-o1-preview ve o1-mini

OpenAI, 12 Eylül 2024'te o1-preview ve o1-mini modellerini tanıtarak, yapay zekânın akıl yürütme yeteneklerini geliştirme konusundaki önemli ilerlemelerini gözler önüne sermiştir. O1-preview modeli, düşünme kapasitesine dayalı yapılandırılmış yanıt verme yeteneği sayesinde fizik, kimya ve matematik gibi alanlarda doktora seviyesine yakın bir performans sergilemiş ve Uluslararası Matematik Olimpiyatı testlerinde %83 başarı oranı ile dikkat çekmiştir. Daha hızlı ve ekonomik bir çözüm olarak tasarlanan o1-mini modeli ise kodlama görevlerinde %80'e varan maliyet avantajı sunarak özellikle maliyet duyarlılığı yüksek uygulamalar için etkili bir seçenek haline gelmiştir. Her iki model de bilimsel ve teknik disiplinlerdeki karmaşık problemlerin çözümünde önemli bir potansiyel sergileyerek, yapay zekâ sistemlerinin bu alanlardaki uygulama standartlarını yeniden tanımlamıştır. Bu gelişmeler, yapay zekânın bilgi yoğun alanlarda daha etkin bir şekilde kullanılabileceğini göstermektedir.²⁰

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırma, ChatGPT'nin dinî konulara yönelik yanıtlarının *doğruluk, tutarlılık, kavramsal derinlik ve sistematik sunum* düzeylerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, doğruluğu genel kabul gören dinî bilginin aktarıldığı eğitim kurumlarından biri olan Anadolu İmam Hatip Liselerinin 11. sınıflarda okutulan Tefsir ve 12. sınıflarda okutulan Kelam ders kitaplarından seçilen üçer konuya ilişkin hazırlanan sorular, ChatGPT'nin yanıtlarıyla karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma, yapay zekâ modelinin bilgi aktarımındaki başarısını ve bağlama uygunluğunu incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada ayrıca yapay zekâ dil modellerinin din bilimleri bağlamında potan-

¹⁹ "Hello GPT-4o", (Erişim 09 Aralık 2024).

²⁰ "Introducing OpenAI o1", (Erişim 09 Aralık 2024).

siyel kullanım alanları ve sınırlılıkları analiz edilmiştir. Bu doğrultuda bu teknolojilerin din eğitimi ve araştırmalarındaki rolüne ilişkin kapsamlı bir değerlendirme sunulmuştur. Çalışma, yapay zekânın bilgi doğruluğu ve bağlamsal uygunluk açısından potansiyelini ortaya koymayı ve din bilimleri özelinde daha bilinçli ve etkili bir kullanım için yol göstermeyi hedeflemektedir.

4. YÖNTEM

Bu çalışma, ChatGPT'nin dinî konulara ilişkin yanıtlarını dört ölçütte karşılaştırmalı olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır: (i) ders kitaplarıyla tam uyum düzeyinde “doğruluk”, (ii) yanıt içi ve sorular arası tutarlılık, (iii) kavramların tarihçesi ve terminolojisine dair derinlik seviyesi ve (iv) bilginin başlıklara bölünmüş akıcı bir düzen içinde sunulma düzeyi “sistematiik sunum”. Araştırma, Anadolu İmam Hatip Liseleri 11. sınıf Tefsir ile 12. sınıf Kelâm ders kitaplarından seçilen üçer temel konuya dayanan altı soruyu ChatGPT'nin ücretsiz sürümüne yönlendirerek yürütölmüştür. Örneklem seçimi aşamasında, her iki ders kitabında yer alan akademik ve pedagojik önemi yüksek kavramlar dikkate alınarak üçer konu belirlenmiş, ders kitaplarındaki bilgiler doğru kabul edilerek hazırlanan sorular modele sorulmuş ve yanıtlar kaydedilmiştir. Veri toplama sürecinde, yanıtların güncelliği, kapsamı ve soruların bağlamıyla uyumu kriter alınarak elde edilen veriler sistematiik biçimde toplanmıştır. Karşılaştırmalı analizde her bir yanıt, bir yandan ders kitaplarındaki içerikle örtüşme düzeyi (doğruluk ve güvenilirlik), diğeryandan konunun bağlamıyla uyum, kavramsal derinlik ve modelin bilgi kısıtları bakımından incelenmiştir. Ücretsiz sürümün tercih edilmesi, modelin geniş kullanıcı kitlesine erişilebilirliği açısından avantaj olarak değerlendirilmiş, elde edilen sonuçlar ayrıntılı biçimde yorumlanmış ve gelecekte yapılacak çalışmalar için ücretli sürümlerin potansiyel katkılarına yönelik öneriler sunulmuştur.

Veri analizi, araştırılan olgu, kişi veya grubun deneyim ve algılarını doğal bağlamı içinde derinlemesine, ayrıntılı ve bütöncöl bir bakış açısıyla yakalayan nitel veri çözümleme yöntemleri kullanılarak yürütölmüştür.²¹ Gerçekleştirilen analizde, araştırılan yanıtların güçlü ve zayıf yönleri derinlemesine ele alınmış; modelin bilgi kesiminin belirli bir döneme bağlı kalması, sürümlerin güncellenmesinin yanıt performansını etkileyebilmesi ve yalnızca ücretsiz sürüm verileri üzerinden yapılan değerlendirmenin ücretli sürüm sonuçlarıyla tutarsızlıklara yol açma olasılığı gibi etik ve yöntemsel sınırlamalar açıkça ortaya konmuştur.

²¹ Erdi Demir, “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Teknikleri Üzerine Betimsel Bir Çalışma”. *Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi* 25(46), (2024), 313-328.

5. BULGULAR

Bu bölümde, ChatGPT’nin 11. sınıf Tefsir ve 12. sınıf Kelâm sorularına verdiği yanıtlar, ders kitaplarıyla doğruluk ve tutarlılık ölçeğinde karşılaştırılarak modelin performansı ve sınırlılıkları tespit edilmiştir.

5.1 Tefsir Alanına Dair ChatGPT’ye Yöneltilen Sorular

Bu bölümde, Anadolu İmam Hatip Lisesi 11. sınıf Tefsir ders kitaplarından seçilen üç ayrı konuya ilişkin sorular ChatGPT’ye yönlendirilmiştir. Modelin yanıtları, ilgili ders kitaplarındaki açıklamalarla sistematik bir şekilde karşılaştırılarak doğruluk, tutarlılık ve eksiklik/hata barındırma durumları belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, ders kitaplarının özlü ve sistematik sunum üslubu ile ChatGPT’nin daha geniş ve detaylı—zaman zaman bağlamdan kopuk—anlatım yaklaşımları arasındaki yapısal farklılıklar analiz edilmiştir. Söz konusu karşılaştırmalı değerlendirme, yapay zekânın Tefsir eğitimindeki destekleyici rolüne dair potansiyel uygulama alanlarını ve mevcut sınırlılıkları ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda Tefsir alanına ilişkin ChatGPT’ye yöneltilen sorular ve modelin bu sorulara verdiği yanıtlar aşağıda detaylı bir şekilde sunulmaktadır. ChatGBT’ye, “İsrailiyat nedir? İsrailiyat haberlerin İslamî kaynaklar açısından değerlendirilmesi nasıldır?” sorusu yöneltilmiş ve Tablo 1’de şu yanıt alınmıştır.

Tablo 1. İsrailiyat Nedir? İsrailiyat Haberlerin İslamî Kaynaklar Açısından Değerlendirilmesi²²

İsrailiyat Nedir? İsrailiyat, İslam kültüründe Yahudi kaynaklarından (Tevrat ve diğer Yahudi dinî metinleri) ve Hristiyanlık kaynaklarından İslam literatürüne giren hikâyeler, kıssalar ve bilgiler için kullanılan bir terimdir. İsrailiyat, özellikle Kur’an tefsiri, hadis ve kıssalar gibi alanlarda sıkça karşımıza çıkar. Bu tür bilgiler, genellikle İslam’ın erken döneminde Yahudilikten ve Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçen kişiler aracılığıyla yayılmıştır. İsrailiyat Türleri 1. Kur’an’da geçen peygamber kıssalarıyla ilgili detaylar: Özellikle Hz. Musa, Hz. Yusuf ve Hz. Davud gibi peygamberlerin kıssalarına dair ayrıntılar. 2. Efsaneler ve menkıbeler: Ahiret hayatı, cennet, cehennem ve melekler gibi konulara ilişkin ayrıntılı fakat doğrulanamayan anlatılar. 3. Mitolojik unsurlar: Olağanüstü olaylar, devler, ifritler gibi hikâyeler. İsrailiyatın İslamî Kaynaklar Açısından Değerlendirilmesi İsrailiyatın İslamî açıdan değerlendirilmesi, çeşitli kategorilere ayrılabilir:

²² “ChatGPT”, (Erişim 29 Aralık 2024).

1. Uygun Olanlar

Eğer bir İsrailiyat bilgisi, Kur'an ve sahih hadislerle uyumluysa ve İslam'ın temel inançlarına aykırı değilse, bu bilgi kabul edilebilir. Örneğin, bazı İsrailiyat bilgileri İslamî literatürde hikmetli anlatılar olarak yer bulmuştur.

2. Şüpheli Olanlar

Kur'an ve hadislerde desteklenmeyen, ancak doğrudan İslam inancına zarar vermeyen anlatılar, genellikle ihtiyatla değerlendirilir. Bu tür bilgiler ne tamamen reddedilir ne de doğruluğu garanti edilir.

3. Reddedilenler

İslam'ın temel inanç ve öğretilerine açıkça aykırı olan, akıl ve nakille çelişen bilgiler kesin olarak reddedilir. Örneğin, Allah'a insani özellikler atfetmek gibi unsurlar.

İsrailiyatın İslamî Kaynaklara Etkisi

- **Tefsir:** Özellikle Kur'an'da detay verilmeyen kıssalar hakkında İsrailiyat anlatımları tefsirlerde yer almıştır. Ancak modern dönemde bu tür bilgileri daha eleştirel bir bakışla incelemek önem kazanmıştır.
- **Hadis:** İsrailiyat kaynaklı bazı rivayetler, zayıf hadisler arasında yer almıştır ve hadis bilimi açısından ayıklanması gerekmiştir.
- **Fıkıh ve Akaid:** İsrailiyat bilgileri, İslam'ın temel inanç esaslarına ve şeriat kurallarına doğrudan bir katkı sağlamaz.
- **Sonuç:** İsrailiyat, İslamî literatüre tarihî ve kültürel bir zenginlik katsa da, dinî metinlerde yer alan bilgilerin doğruluğunu değerlendirirken Kur'an ve sahih hadisler esas alınmalıdır. İsrailiyat kaynaklı bilgileri ele alırken eleştirel bir bakış açısı benimsemek, İslam'ın saf inanç ve değerlerini korumak açısından önemlidir.

ChatGBT'ye, “*Nâsîh ve mensûh nedir? Neshin şartları nelerdir?*” sorusu yöneltilmiş ve Tablo 2'de şu yanıt alınmıştır.

Tablo 2. Nâsîh-Mensûh ve Neshin Şartları²³

Nâsîh ve Mensûh Nedir?

Nâsîh ve **Mensûh**, İslam hukukunda ve Kur'an tefsirinde kullanılan terimlerdir.

Nesh (neshedilme) kavramı; bir hükmün veya ilâhî emrin, sonradan gelen bir başka hüküm veya emirle ortadan kaldırılması veya değiştirilmesi anlamına gelir.

1. Nâsîh: Sonradan gelen ve önceki hükmü kaldıran (nesheden) ayet, hadis veya hüküm.

2. Mensûh: Nâsîh tarafından hükmü kaldırılan (neshedilen) ayet, hadis veya hüküm.

Nesh, İslam hukukunda dinamik bir yapıya işaret eder ve zamanla şartların değişmesiyle bazı hükümlerin değiştirilmesine veya yürürlükten kaldırılmasına olanak tanır.

²³ “ChatGPT”, (Erişim 29 Aralık 2024).

Neshin Dayanağı

Nesh, Kur'an, Sünnet ve İcmâ gibi İslamî kaynaklarla sabittir. Kur'an'da neshin varlığına dair şu ayetler örnek verilir:

- **Bakara Suresi, 2/106. Ayet:** “Biz bir ayeti kaldırır veya unutturursak, ondan daha hayırlısını ya da bir benzerini getiririz. Allah'ın her şeye gücü yettiğini bilmez misin?”

Neshin Türleri

1. Kur'an'ın Kur'an ile Nesh'i:

- Örneğin, içki yasağı önce “sarhoşken namaza yaklaşmama” (Nisa 4/43) emriyle sınırlıyken, daha sonra tamamen yasaklanmıştır (Maide 5/90).

2. Kur'an'ın Sünnet ile Nesh'i:

- Daha tartışmalıdır, çünkü Kur'an'ın üstünlüğü dikkate alınır. Ancak uygulamada bazı örnekler bulunabilir.

3. Sünnetin Kur'an ile Nesh'i:

- Örneğin, Kur'an'da belirtilen bazı cezalar, Rasulullah'ın sünnetiyle uygulamada değişikliğe uğramıştır.

4. Sünnetin Sünnet ile Nesh'i:

- Rasulullah'ın zamanla bazı uygulamalarında değişikliğe gitmesi.

Neshin Şartları

1. İki Hüküm Arasında Çelişki Bulunması:

- Neshin gerçekleşmesi için iki hükmün aynı konuda olması ve birbirleriyle çelişmesi gerekir.

2. Nâsîh Hükümün Daha Sonra Gelmesi:

- Mensûh olan hüküm önce gelmeli, nâsîh hüküm daha sonra indirilmiş olmalıdır.

3. Her İki Hükümün de Vahiy Kaynaklı Olması:

- Nesh, yalnızca Kur'an veya sahih Sünnet kaynaklı hükümler arasında gerçekleşir.

4. Yeni Hükümün Daha Hayırlı veya Daha Uygun Olması:

- Nâsîh hüküm, toplumun faydasına daha uygun bir çözüm sunmalıdır.

5. Neshin Açık Bir Delille Sabit Olması:

- Neshin varlığı, kesin bir delil ile ortaya konmalıdır. Zannî delillerle nesh sabit olmaz.

Neshin Amacı

Nesh, İslam hukukunun esnek ve toplumların ihtiyaçlarına cevap verebilir bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Şu amaçlara hizmet eder:

- **Toplumun İhtiyaçlarına Uygunluk:** Yeni şartlara ve zamana uygun hükümler getirerek kolaylık sağlamak.
- **Kademeli Eğitim ve Terbiye:** Toplumda bir alışkanlığın yavaş yavaş terk edilmesini sağlamak (örneğin, içki yasağı).
- **Tartışmalar ve Eleştiriler**

Nesh konusu, İslam âlimleri arasında tartışmalı bir meseledir. Bazı âlimler neshin Kur'an'da yalnızca birkaç ayetle sınırlı olduğunu savunurken, diğerleri daha fazla örnek olduğunu belirtir. Ayrıca, Kur'an'ın Sünnetle neshî gibi konular da tartışmalı alanlardandır.

• Sonuç

Nesh, İslam hukukunda ve tefsirinde önemli bir kavramdır. Ancak neshin varlığını belirlerken dikkatli ve titiz bir yaklaşım sergilenmelidir. Neshin varlığı, dinin özünü değiştirmek değil; daha hayırlı ve uygun çözümler sunmak için ilâhî bir hikmetin göstergesidir.

ChatGBT’ye, “*Garîbu’l-Kur’an nedir? Kuran-ı Kerim’de yer alan Garîb kelimelerden olan ‘Rakîm, Gassâk, Esbât, Siccîl, Esfâr’ kelimelerinin anlamları nelerdir?*” sorusu yöneltilmiş ve Tablo 3’te şu yanıt alınmıştır.

Tablo 3. Garîbu’l-Kur’an Nedir? Kuran-ı Kerim’de Yer Alan Garîb Kelimelerden Olan ‘Rakîm, Gassâk, Esbât, Siccîl, Esfâr’ Kelimelerinin Anlamları²⁴

Garîbu’l-Kur’an Nedir? Garîbu’l-Kur’an, Kur’an-ı Kerim’de geçen ve Arap dili açısından anlamı açık olmayan, nadir kullanılan veya Arap olmayan dillerden gelen kelimeleri ifade eder. Bu kelimeler, Kur’an tefsirinde açıklanması gereken özel bir kategori oluşturur. “Garîb” kelimesi, “yabancı” veya “anlamı kapalı” demektir. Garîbu’l-Kur’an çalışmaları, İslam literatüründe önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmalar, Arapça dışında başka dillerden alınan (örneğin Süryanice, İbranice, Farsça) kelimelerin veya Arapçadaki nadir ifadelerin anlamlarının açıklanmasını hedefler. Ünlü âlimlerden İbn Kuteybe, Garîbu’l-Kur’an üzerine eser veren önemli isimlerdendir.
2. Gassâk Anlam: Cehennem ehlinin içeceği olarak tasvir edilir. Zehirli, kötü kokulu ve dayanılmaz bir sıvıdır. Kur’an’da Sâd Suresi, 38/57 ve diğer ayetlerde geçer. Gassâk, cehennem azabının şiddetini ifade eden bir unsur olarak betimlenmiştir.
3. Esbât Anlam: Hz. Ya’kub’un (a.s.) oğullarından türeyen kabileler. Kur’an’da (Bakara 2/136 ve A’râf 7/160) geçer. Esbât, İsrailoğullarının on iki kabilesini ifade eder ve Hz. Ya’kub’un soyundan gelen toplulukları işaret eder.
4. Siccîl Anlam: Sert taş veya pişirilmiş kil taşları. <i>Fil Suresi, 105/4’te</i>, Ebrehe’nin ordusuna atılan taşları tanımlamak için kullanılmıştır. Bu taşlar, Allah’ın düşmanlarına gönderdiği azabın bir sembolü olarak görülür.
5. Esfâr Anlam: Kitaplar veya yazılı metinler. <i>Cuma Suresi, 62/5’te</i>, kendilerine Tevrat verilmiş olan Yahudilerin bu kutsal kitabı almadan veya gereğini yerine getirmeden taşımalarına atıfta bulunur. Esfâr, burada “anlamı bilinmeyen kitaplar” anlamında kullanılır.
Sonuç Bu kelimeler, Kur’an’ın zengin dil ve mesaj içeriğini anlamada tefsir çalışmalarının önemini gösterir. Garîbu’l-Kur’an kelimeleri, metnin daha derin bir şekilde kavranmasını sağlayarak Kur’an’ın evrensel mesajının daha iyi anlaşılmasına katkı sunar.

²⁴ “ChatGPT”, (Erişim 29 Aralık 2024).

5.2 İmam Hatip Lisesi 11. Sınıf Tefsir Ders Kitaplarındaki Cevaplar

ChatGBT'ye sorulan Tefsir sorularının Anadolu İmam Hatip Lisesi 11. sınıf Tefsir kitaplarındaki cevapları aşağıda tablolarda yer aldığı şekildedir.

Soru 1. “İsrailiyat nedir? İsrailiyat haberlerin İslamî kaynaklar açısından değerlendirilmesi nasıldır?”

Tablo 4. İsrailiyat Nedir? İsrailiyat Haberlerin İslamî Kaynaklar Açısından Değerlendirilmesi.²⁵

<i>İsrailiyat:</i> İslamî kaynaklar dışında Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından nakledilen efsane, kıssa, haber veya bilgi anlamına gelir. İsrailiyat haberlerin İslamî kaynaklar açısından değerlendirilmesi şu şekildedir: 1. <i>İslam’a Uygun Olan İsrailiyat:</i> İslam’a uygun olan İsrailiyattan maksat, sahih sened ve metinlerle muteber hadis kitaplarımızda yer almış olan haberlerdir. Hz. Peygamber’in veya sahabenin ve sonra gelen nesillerin eski milletlerin (Yahudi ve Hristiyanlar başta olmak üzere) daha ziyade dinî kültürlerine ait olarak haber verdikleri ve anlattıkları şeylerdir. 2. <i>İslam’a Zıt Olan İsrailiyat:</i> Bu kısma giren (hangi konuya ait olursa olsun) İslam’ın esasları ile tenakuz halindedir. Bunları aklen ve naklen tasvibe imkân yoktur. 3. <i>Tasdik veya Tekzib Edilemeyen İsrailiyat:</i> Bu tür israiliyat (belki de tasdik veya tekzib edilemeyeşinden dolayı) İslamî olan eserlerde ve özellikle tefsirlerde geniş yer tutmuştur.

Soru 2. “Nâsîh ve mensûh nedir? Neshin şartları nelerdir?”

Tablo 5. Nâsîh - Mensûh ve Neshin Şartları²⁶

Nesh, bir ayetin hükmünün, daha sonra gelen bir ayetle kaldırılmasıdır. Hükmü kaldırılan ayete mensûh, hükmü kaldıran ayete nâsîh, bu olaya da nesh denir. Kur’an’da nesihten bahseden ayetlerden birisi şöyledir: “Biz bir ayeti kaldırır veya onu unutturursak mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir” (Bakara Suresi, 106). Neshin bazı şartları vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir: 1. Nâsîh ve mensûh naslar arasında zaman bakımından bir fark olmalı ve aralarında neshi gerektirecek bir anlam uyuşmazlığı bulunmalıdır. 2. Neshe konu olan naslar bir hüküm taşımalı ve mensuhun ebedi olduğuna dair bir kayıt bulunmamalıdır. 3. Hüküm açısından nashihi mensuh seviyesinde veya ondan daha üstün olması gerekir. <u>Ayet ayeti, ayet hadisi, hadis hadisi nesh edebilir.</u>

²⁵ Tefsir Anadolu İmam Hatip Lisesi, (Yazarlar: Yakup Çiçek, Muhsin Demirci-İsmail Çalışkan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 65. <https://dogm.eba.gov.tr/panel/upload/kitap/tfsr/tefsir.pdf> (Erişim 30 Aralık 2024).

²⁶ Tefsir, 40. (Erişim 30 Aralık 2024).

Soru 3. “*Garibu’l-Kur’an nedir? Kuran-ı Kerim’de yer alan Garib kelimelerden olan ‘Rakim, Gassâk, Esbât, Siccîl, Esfâr’ kelimelerinin anlamları nelerdir?*”

Tablo 6. Garibu’l-Kur’an Nedir? Kuran-ı Kerim’de Yer Alan Garib Kelimelerden Olan ‘Rakim, Gassâk, Esbât, Siccîl, Esfâr’ Kelimelerinin Anlamları²⁷

Garib kelimesi sözlükte yurdundan uzak kalan kimse, kapalı bir kelime anlamlarına gelir. Terim olarak Garibu’l Kur’an, başka dillerden Arapça’ya girdiği veya az kullanıldığı için anlamı bilinmeyen kelimeler demektir. Kur’an-ı Kerim, Kureys lehçesinde indirilmiştir. Bu lehçeyle konuşan bir kimse, Kur’an’da yer alan başka bir lehçeye ait kelimeyi anlayamayabilir. Araplar, gerek ticaret ve gerekse başka vesilelerle zaman zaman temasta bulundukları yabancı toplumlardan bazı kelimeler alıp Arapçaya nakletmişlerdir. Bu kelimeler Kur’an’ın ilk muhataplarının bazıları tarafından bilinmiyordu. Bundan dolayı erken dönemlerde bu tür kelimeleri konu edinen bir ilim dalı olarak Garibu’l-Kur’an ilmi ortaya çıkmaya başlamıştır...
• <i>Rakim</i>: Rumca; levha (Kehf Suresi, 9. Ayet) • <i>Gassâk</i>: Türkçe; kokuşmuş su, irin (Nebe’ Suresi, 25. Ayet) • <i>Esbât</i>: İbranice; kabileler (Bakara Suresi, 236. Ayet) • <i>Siccîl</i>: Farsça; pişerek taşlaşmış çamur (Fil Suresi, 4. Ayet) • <i>Esfâr</i>: Süryanice; kitaplar (Cuma Suresi, 5. Ayet)

5.3 Kelam Alanında Dair ChatGPT’ye Yöneltilen Sorular

Anadolu İmam Hatip Lisesi 12. sınıf Kelam ders kitaplarından seçilen üç farklı konuya ilişkin hazırlanan sorular, ChatGPT’ye yöneltilmiş ve modelin bu sorulara verdiği yanıtlar ders kitaplarındaki içeriklerle karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, ChatGPT’nin Tefsir alanında bilgi aktarımındaki başarısını ve ders kitaplarında sunulan bilgilerle uyum düzeyini değerlendirmek olmuştur. Bunun yanı sıra, yapay zekânın dinî ilimler bağlamında bilgi sunumunda karşılaştığı sınırlılıklar ile güçlü yönlerini tespit etmek hedeflenmiştir. Analizler, modelin bazı sorulara verdiği yanıtların kısmen doğru ve tutarlı olduğunu, ancak belirli durumlarda eksiklikler ve hatalar içerdiğini ortaya koymuştur. Özellikle, ders kitaplarının sistematik ve özlü açıklamaları ile ChatGPT’nin sunduğu daha geniş ve detaylı, ancak bazen bağlamdan uzak açıklamalar arasında önemli farklılıklar gözlemlenmiştir. Bu durum, modelin bilgiyi işleme ve sunma biçiminin geleneksel eğitim materyalleriyle karşılaştırıldığında nasıl farklılaştığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, yapay zekâ tabanlı modellerin din eğitimi bağlamındaki potansiyel kullanım alanlarına ışık tutmuş ve ChatGPT’nin Tefsir alanında bilgi aktarımı sırasında karşılaştığı temel zor-

²⁷ Tefsir, 42. (Erişim 30 Aralık 2024).

lukların yanı sıra güçlü yönlerini de ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçlar, yapay zekânın din eğitimi süreçlerinde nasıl etkin bir şekilde kullanılabileceğine dair önemli çıkarımlar sunmaktadır. Kelam alanına ilişkin ChatGPT'ye yöneltilen sorular ve modelin bu sorulara verdiği yanıtlar aşağıda detaylı bir şekilde sunulmaktadır. ChatGBT'ye, “İnanç konularındaki yorum farklılıklarının sebeplerini maddeler halinde sıralar mısınız?” sorusu yöneltilmiş ve Tablo 7’de şu yanıt alınmıştır.

Tablo 7. İnanç Konularındaki Yorum Farklılıklarının Sebepleri²⁸

İnanç konularındaki yorum farklılıklarının sebeplerini şu şekilde maddeler halinde sıralayabiliriz:

1. Metinlerin Yoruma Açık Olması

- Kur’an ve hadislerdeki bazı ifadelerin açık veya kesin olmayıp, genel ya da mecazi anlamlar taşıması.
- Metinlerdeki sembolik anlatımların farklı şekillerde yorumlanması.

2. Dil ve Anlam Farklılıkları

- Kur’an’ın Arapça indirilmiş olması ve kelimelerin birden fazla anlama gelebilmesi.
- Dil bilgisi (nahiv) ve kelime anlamlarındaki (lûgat) çeşitlilik nedeniyle farklı anlamların ortaya çıkması.

3. Sahabe ve Tabiîn Dönemindeki Farklı Yaklaşımlar

- İlk dönem Müslümanlarının, özellikle sahabe ve tâbiîn arasında, inanç konularını anlama ve açıklamada farklı bakış açıları geliştirmesi.
- Coğrafi ve kültürel farklılıklar nedeniyle farklı ekollerin doğması.

4. Felsefi ve Mantıki Etkiler

- İslam coğrafyasının felsefi akımlarla (örneğin, Yunan felsefesi, Neo-Platonizm) etkileşimi.
- İnanç konularında akıl ve nakil (vahiy) arasında denge kurma çabaları.

5. Siyasi ve Sosyal Çekişmeler

- İslam tarihi boyunca yaşanan siyasi ihtilaflar (örneğin, Şii-Sünni ayrımı).
- Halifelik, liderlik ve otorite meselelerinin teolojik boyutları.

6. Coğrafi ve Kültürel Farklılıklar

- İslam’ın yayıldığı farklı kültürlerin (Pers, Hint, Bizans) etkisi.
- Bölgesel geleneklerin ve yerel inançların İslamî düşünceyle kaynaşması.

7. Zamanla Oluşan Fırkalar

- Kelam ilmi çerçevesinde ortaya çıkan farklı ekoller (örneğin, Maturidilik, Eşarilik, Mu’tazile).
- İnanç konularında her bir fırkanın kendi yorum ve metotlarını geliştirmesi.

8. Bilgi ve Eğitim Farklılıkları

- Âlimlerin bilgi birikimi ve yorumlama yeteneklerinin farklı olması.
- Bazı grupların Kur’an ve hadis bilgisine sınırlı erişimi.

²⁸ “ChatGPT”, (Erişim 30 Aralık 2024).

9. Kişisel ve Mezhepsel Eğilimler

- Bireylerin veya grupların şahsi görüşleriyle dini yorumlamaya çalışması.
- Mezhepsel taassupların farklı görüşlerin uzlaşmasını zorlaştırması.

10. Hadislerin Sâhihliği ve Yorumu

- Hadislerin sıhhat durumu üzerindeki ihtilaflar.
- Aynı hadislerin farklı bağlamlarda yorumlanması.

Bu sebepler, İslam dünyasında inanç konularında farklı anlayışların ve mezheplerin doğmasına yol açmıştır. Ancak bu farklılıklar, genellikle İslam'ın temel inanç esaslarını (tevhid, nübüvvet, ahiret) zedelememiştir, daha çok detaylarda ortaya çıkmıştır.

ChatGBT'ye, “*Selef âlimlerinin müteşabihat ile ilgili görüşlerinin dayanağı olan temel prensipler nelerdir?*” sorusu yöneltilmiş ve Tablo 8’de şu yanıt alınmıştır.

Tablo 8. Selef Âlimlerinin Müteşabihat İle İlgili Görüşlerinin Dayanağı Olan Temel Prensipler²⁹

Selef âlimleri, İslam'ın ilk üç kuşağı olan sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemindeki âlimlerdir. **Müteşabihat**, Kur'an ve Sünnet'te yer alan, anlamı açık olmayan veya çeşitli şekillerde yorumlanabilen ayetleri ifade eder. Selef âlimleri, müteşabihatla ilgili olarak ayrıntılı yorumlama (*tevil*) ve derin tahlillere girmeyi genelde **ihtiyatlı ve sade** bir yaklaşımla ele almıştır. Bu yaklaşımın temel prensipleri şunlardır:

1. Tevkil (Anlamını Allah'a Havale Etme)

Selef âlimleri, müteşabih ayetlerin anlamını kesin olarak bilmenin mümkün olmadığına ve bunların hakikatini yalnızca Allah'ın bileceğine inanır. Bu yaklaşım, özellikle Âl-i İmran Suresi 7. ayet'e dayandırılır:

“Odur ki, sana kitabı indirdi. Ondan bir kısmı muhkem ayetlerdir ki bunlar kitabın anasıdır. Diğerleri ise müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve kendi yorumlarına göre açıklamak için müteşabih olana yönelirler. Oysa onun tevilini ancak Allah bilir...” Bu ayete göre, müteşabihati anlamlandırmaya çalışmak yerine, onların anlamını Allah'a havale etmek esastır.

2. Kelimeyi Olduğu Gibi Kabul Etme (İsbât ve Tefsirden Kaçınma)

Selef âlimleri, müteşabih ifadelerin (örneğin, Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ayetler) **lafzî anlamlarını olduğu gibi kabul etmiş, ancak bu ifadelerin mecazi veya akli yorumlarına girmekten kaçınmışlardır.**

- “Allah'ın eli” (Mâide 5/64) ifadesi hakkında: “El” kelimesi aynen kabul edilir; ne anlama geldiği hakkında ayrıntılı bir açıklama yapılmaz.

3. Bidat ve Fitneden Kaçınma

Müteşabihat hakkında aşırı tartışmaların, fitne ve bidate yol açacağı düşünülmüştür. Selef âlimleri, bu tür ayetler hakkında gereksiz ihtilaf ve tartışmalardan uzak durmanın, ümmetin birliğini korumak adına önemli olduğunu vurgulamışlardır.

²⁹ “ChatGPT”, (Erişim 30 Aralık 2024).

4. Muhkem Ayetlere Yönelme

Selef âlimleri, müteşabihat ayetlerden çok, anlamı açık olan **muhkem ayetlere** odaklanmayı tercih etmiştir. Müteşabihatın doğru anlaşılması, ancak muhkem ayetlerle mümkün olabilir. Bu ayetler, dinin esaslarını ve temel ilkelerini net biçimde ortaya koyar.

5. Akıl Yerine Naklin Önceliği

Selef âlimleri, akıl yoluyla fazla yorum yapmaktan kaçınıp vahyin zahirine (görünen anlamına) sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bu yaklaşım, dinin insan aklının ötesinde bir boyuta sahip olduğu inancına dayanır.

6. Sade ve Tevhide Uygun Bir İnanç Anlayışı

Selef âlimleri, Allah'ın sıfatları ve zâtıyla ilgili konularda **tevhid inancını** muhafaza etmeyi amaçlamışlardır. Müteşabihatı tevhitin, Allah'a eksiklik isnat etme veya insani özellikler atfetme gibi tehlikeler barındırabileceği endişesi taşımışlardır.

7. Taklit ve Üst Otoritelere Güven

Selef âlimleri, sahabe ve tâbiîn neslinin yaklaşımını esas alarak, müteşabihat konularında yeni yorumlar yapmaktan uzak durmuşlardır. Onlara göre, bu nesillerin yaklaşımı dinin saf halini yansıtır ve en doğru olanıdır.

8. Teslimiyet ve İman

Müteşabihat, Allah'ın ilmî derinliği ve insanın sınırlı aklını hatırlatan bir imtihan unsuru olarak görülür. Selef âlimleri, bu ayetlerin hikmetine dair detaylara girmek yerine, iman ve teslim olma tavrını benimsemiştir.

• Bakara Suresi, 285. Ayet: “Onlar, ‘İşittik ve itaat ettik’ derler.”

Sonuç

Selef âlimlerinin müteşabihata ilişkin görüşleri, ihtiyatlı, sade ve vahiy merkezli bir anlayış üzerine kuruludur. Bu yaklaşım, Allah'ın zât ve sıfatları gibi derin konularda akli veya aşırı yorumlardan kaçınarak, İslam'ın tevhid ilkesini koruma amacını taşır.

ChatGBT'ye, “*Deizm nedir? İslam'ın deizme bakışı nasıldır?*” sorusu yöneltilmiş ve Tablo 9'de şu yanıt alınmıştır.

Tablo 9. Deizm ve İslam'ın Deizme Bakışı³⁰

Deizm Nedir?

Deizm, evreni yaratan ve düzenleyen bir Tanrı'nın varlığını kabul eden, ancak bu Tanrı'nın evreni yarattıktan sonra herhangi bir müdahalede bulunmadığını savunan bir inanç sistemidir.

Deist görüşe göre:

1. Tanrı vardır ve evrenin yaratıcısıdır.
2. Dinler, vahiyler ve kutsal kitaplar insan yapımıdır.
3. Tanrı evreni yaratmış ancak evrenin işleyişine karışmamaktadır.
4. İnsanlar, akıl ve doğayı rehber alarak yaşamlarını düzenlemelidir.

Deizm, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda Batı'da gelişmiş bir fikir akımı olup, dinî dogmalara ve organize dinlere tepki olarak ortaya çıkmıştır.

İslam'ın Deizme Bakışı

İslam, deizmi kabul etmez ve eleştirir. Çünkü İslam'a göre:

- Deizmin Tanrı'yı evreni yarattıktan sonra bir kenara çekilmiş bir varlık olarak tanımlaması, İslam'ın tevhid inancına aykırıdır.

³⁰ “ChatGPT”, (Erişim 30 Aralık 2024).

1. Allah'ın Varlığı ve Birliği (Tevhid inancı)

- İslam, Allah'ın sadece evrenin yaratıcısı değil, aynı zamanda evrenin ve insan hayatının yöneticisi ve düzenleyicisi olduğunu vurgular.
- Bakara Suresi, 2/255: "O, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibidir..."

2. Vahiy ve Peygamberlik

- Deizm, vahiy ve peygamberlik kurumunu reddeder. İslam'a göre ise Allah, insanlara doğru yolu göstermek için peygamberler göndermiştir. Bu, Allah'ın rahmet ve hikmetinin bir gereğidir.
- Ahzab Suresi, 33/40: "Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir; o, Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur."

3. Allah'ın Evrene Müdahalesi

- İslam'a göre Allah, evrenin işleyişine sürekli müdahil olan ve insanlara yakın bir varlıktır.
- Hadid Suresi, 57/4: "O, gökleri ve yeri altı günde yaratandır. Sonra Arş'a hükmetmiştir. O, yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve ona yükseleni bilir..."
- Deizmin, Tanrı'nın pasif bir şekilde evreni izlediği görüşü, İslam'ın "Allah her an yaratmaya devam eder" anlayışıyla çelişir.

4. İbadet ve Dua

- İslam'da, ibadet ve dua Allah ile insan arasındaki ilişkiyi güçlendiren önemli bir ibadettir. Deizmde ise böyle bir ilişki bulunmaz.
- Furkan Suresi, 25/77: "De ki: Sizin duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin?"

5. Ahlak ve Hukuk

- Deizm, ahlak kurallarını akla dayandırır ve dinî öğretileri gereksiz görür. İslam ise ahlakın kaynağını Allah'ın vahyinde arar. Ahlak ve hukukun, insan aklının yanı sıra vahiy yoluyla şekillendiğini savunur.

İslam'ın Deizme Karşı Çözümleri ve Yaklaşımı

1. Akıl ve Vahyin Uyumu

- İslam, akıl ve vahiy arasında bir çelişki olmadığını savunur. Kur'an, insanları akıl yürütmeye ve evrendeki işaretler üzerinde düşünmeye teşvik eder.
- Âl-i İmran Suresi, 3/190: "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde akıl sahipleri için gerçekten ayetler vardır."

2. Bilim ve İman İlişkisi

- İslam, bilimsel keşiflerin Allah'ın varlığına ve kudretine delil olduğunu belirtir. Deizm, doğaya verdiği önemi, İslam'da da kabul görür; ancak İslam, doğayı Allah'ın yaratma fiilinin bir sonucu olarak görür.

3. Allah'ın Merhameti ve Rehberliği

- İslam, Allah'ın insanlara rehberlik ettiğini, onları yalnız bırakmadığını vurgular.

Peygamberler ve kutsal kitaplar bu rehberliğin bir parçasıdır.

4. İnsanın Sorumluluğu

- İslam'a göre insan, dünya ve ahiret sorumluluğunu taşıyan bir varlıktır. Allah'ın emirlerine uymak ve ahirette hesap vereceğini bilmek, İslamî yaşamın temel prensiplerindendir.

Sonuç

Deizm, İslam'ın inanç sistemine ve Allah tasavvuruna aykırı bir anlayıştır. İslam, Allah'ın sadece yaratıcı değil, aynı zamanda hayatın her anında müdahil ve rehber olan bir Rab olduğunu öğretir. Deizm'in, vahiy ve peygamberlik gibi temel kavramları reddetmesi, İslam açısından ciddi bir eksiklik olarak görülür. İslam, akıl ve vahyin bir arada değerlendirilmesi gerektiğini savunarak, deizmin sınırlı bakış açısına karşı kapsamlı bir alternatif sunar.

5.4 İmam Hatip Lisesi 12. Sınıf Kelam Ders Kitaplarındaki Cevaplar

Soru 1. *İnanç konularındaki yorum farklılıklarının sebeplerini maddeler halinde sıralar mısınız?*

Tablo 10. İnanç Konularındaki Yorum Farklılıklarının Sebepleri³¹

Yorum Farklılıklarının Başlıca Sebepleri

- Dinî Metinlerin Lafızlarından ve Anlamlarından Kaynaklanan Sebepler
- Hilafet Meselesi ve Siyaset
- Müslümanlar Arasındaki İç Savaşlar
- İslam'ın İnsanlara Tanıdığı Fikir ve Vicdan Hürriyeti
- Yabancı Din, Kültür ve Medeniyetlerin İslam Dünyasına Etkisi
- İnsanın Düşünen Varlık Olması

Soru 2. *Selef Âlimlerinin müteşabihat ile ilgili görüşlerinin dayanağı olan temel prensipler nelerdir?*

Tablo 11. Selef Âlimlerinin Müteşabihat İle İlgili Görüşlerinin Dayanağı Olan Temel Prensip³²

Selef; bir görevde, bir makamda önce bulunmuş olan kimse, önceki anlamlarına gelir. İlmî anlamda Selef derken Ehl-i sünnetin öncüleri kastedilir. Bu kelimeden türetilen Selefilik; Allah'ın (c.c.) sıfat ve fiilleri başta olmak üzere inanç konularına ait olan ayet ve hadisleri hiçbir yorum yapmadan oldukları gibi kabul edip iman eden Ehl-i sünnet yaklaşımıdır. Sahabe döneminden sonraki ilk devir mezhep imamları, önde gelen fıkıh ve hadis âlimleri Selefiyye olarak kabul edilir. Selefiyye mezhebi sonraki asırlarda Ahmed b. Hanbel'in fıkıh ekolüne bağlı âlimler tarafından devam ettirilmiştir. Ayet ve hadis metinlerine sıkı sıkıya bağlı olan Selefiyye âlimleri tartışmalı konulara fazla girmemişlerdir. Mutezile ekolünün akaid konularındaki akli yorum ve açıklamalarına karşı çıkan ve özellikle naştaki müteşabih (farklı anlayış ve yoruma müsait) ifadelerin yorumlanmasına şiddetle karşı çıkan Selef âlimlerinin müteşabihat ile ilgili görüşleri şu yedi temel prensip üzerine bina edilmiştir:

- Takdis: Cenab-ı Allah'ı (c.c.) şanına uygun düşmeyen şeylerden tenzih etmek.
- Tasdik: Kur'an-ı Kerim ve hadislerde Allah'ın isim ve sıfatları hakkında nasıl bir ifade kullanılmış ve ne söylenmişse onları olduğu gibi kabul etmek; yani, Allah'ı bizzat kendisinin ve peygamberinin tanıttığı gibi bilip tasdik etmek.
- Aczini itiraf etmek: Bilhassa naştı geçen müteşabih ifadeler konusunda tevil ve yorum yapmadan bu konuda aczini kabul etmek.
- Sükût (susmak): Yine naştı geçen müteşabih ifadeleri anlamayanların bunlar hakkında soru sormayıp susmaları.

³¹ Kelam Anadolu İmam Hatip Lisesi, 54, (Yazarlar: U. Murat Kılavuz, Eba Müslim Yaşaroğlu, Nihat Morgül-Veli Karataş), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. <https://dogm.eba.gov.tr/panel/upload/ etki-lesimli/pdf/klm.pdf> (Erişim 30 Aralık 2024).

³² Kelam, 56, 57. (Erişim 30 Aralık 2024).

- İmsak (uzak tutma): Müteşabih ifadeler üzerinde yorum ve te’vilden kendini alıkoymak.
- Keff: Müteşabih olan hususlarla zihnen bile meşgul olmamak.
- Marifet ehlini teslim: Müteşabihe giren konuları bilmesi mümkün olan Hz. Peygamber’in, sahabenin ve otorite âlimlerin söylediklerini kabul ve tasdik etmek.

Soru 3. Deizm nedir? İslam’ın deizme bakışı nasıldır?

Tablo 12. Deizm ve İslam’ın Deizme Bakışı³³

Deizm, Tanrı’nın varlığını ve âlemin ilk sebebi olduğunu kabul etmekle birlikte akla dayalı bir tabii din anlayışı çerçevesinde, nübüvveti şüphe ile karşılayan veya inkâr eden felsefi ekoldür. Kavram her ne kadar Latince Tanrı anlamına gelen Deus kavramından türetilmişse de zamanla dini, kiliseyi, nübüvveti ve vahyi kabul etmeyenlere isim olarak kullanılmıştır. İlk planda kiliseye ve papazlara karşı ve özellikle Hristiyanlığın modern bilimle çeliştiği iddia edilen dogmalarına karşı ortaya çıkan bu görüş, zamanla ya doğrudan ateist olan ya da ateizme götüren fikirleri savunan filozofların ekolü hâline gelmiştir. Yaklaşımlarına bakıldığında deizm, herhangi bir vahyedilmiş dine bağlı olmaksızın Tanrı’nın varlığını kabul etmek, bununla birlikte O’nun ilim ve irade gibi sıfatlarını reddetmek, böyle bir varlığın âlemde tesirleri gözlenen veya tezahür eden hikmet ve inayetin bulunmadığına inanmak, ahreti inkâr etmek, hususi bir dine ait Tanrı’nın varlığı dışındaki- bütün itikat esaslarını reddetmek şeklinde de tanımlanabilir.

İslam’ın Deizm’e Bakışı

Dinimizde Allah (c.c), âlem ve insan arasındaki ilişki deizmin dar ve sığ yaklaşımından çok geniş ve çok zengindir. Âlemlerin rabbi olan Allah (c.c) yaratıcı faaliyeti, ilmi, külli ve cüzi her şeyi bilmesi, hikmeti, kudreti, dualara icabeti, rızıklandırıcılığı, her türlü ikram, ihsan ve lütfuyla âleme her an müdahale eden yüce bir varlıktır. Allah (c.c) bir defada olup bitmiş bir yaratmanın faili değildir, sürekli ve her an yaratma hâlinindedir.

“Göklerde ve yerde bulunan herkes, O’ndan ister. O, her an yaratma hâlinindedir.”

(Rahmân Suresi, 29. Ayet)

İslam inancında Allah (c.c), her an evreni yarattığı gibi vahiyle de insan hayatına ve tarihe müdahale eder. O, seçtiği peygamberler aracılığıyla insanlara mesaj göndermiştir. İnsan da bu mesaja verdiği cevapla Allah (c.c) katında inancı, ibadeti ve duasıyla bir değer kazanır. İslam inancında Allah (c.c), âlem ve insan arasındaki ilişki deizmin bir defa olup bitmiş, yapan-yapılan ilişkisi gibi değildir. Sürekli yaratma, vahiy ve rahmetle Allah’tan (c.c) âleme ve insana doğru inen; boyun eğme, dua ve ibadetle de âlemden ve insandan Allah’a (c.c) yükselen dinamik ve canlı bir ilişkidir. Allah-âlem-insan ilişkisini çok açık biçimde ortaya koyan pek çok Kur’ân ayeti vardır:

“Gaybın anahtarları yalnızca O’nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah’ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz’da) olmasın.” (En’âm Suresi, 59. Ayet.)

“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız.” (Kâf Suresi, 16. Ayet)

³³ Kelam, 72-73. (Erişim 30 Aralık 2024).

6. BULGULARIN ANALİZİ VE GENEL DEĞERLENDİRME

6.1 Tefsir Alanına Dair Soruların Değerlendirilmesi

6.1.1 İsrailiyat Kavramı ve Haber Değerine Yönelik Doğruluk ve Tutarlılık Değerlendirmesi

ChatGPT'nin İsrailiyat kavramıyla ilgili verdiği yanıtlar, tanım ve genel nitelikler bakımından kitapta yer alan bilgileri büyük ölçüde yansıtmaktadır. Kavramın özüne yönelik açıklamalar isabetli biçimde aktarılmış ve tutarlılık sağlanmıştır. Bununla birlikte, kitap konuyu daha kısa ve özetleyici bir üslupla sunarken, ChatGPT daha ayrıntılı ve kapsamlı bir anlatım ortaya koymuştur.

Eksiklikler:

ChatGPT'nin cevaplarında bazı önemli eksiklikler tespit edilmiştir.

- Kitapta yer alan dini değerlendirmelerdeki sınıflandırma (İslam'a uygun, zıt ve tasdik/tekzib edilemeyen) yeterince yansıtılmamıştır.
- Sahih hadisler ve senetler gibi dinî kaynaklara vurgu yapılmamış ve bu kaynaklarla desteklenmemiştir.
- İslam'a uygun İsrailiyat'ın sahih hadislerle desteklendiğine dair bilgiler, kitapta açıkça belirtilmişken ChatGPT'nin yanıtlarında bu konu yüzeysel geçilmiştir.

Güçlü Yönler:

ChatGPT'nin cevabı, bazı yönlerden güçlü bir içerik sunmuştur:

- İsrailiyat'ın türleri ve İslamî kaynaklara etkileri geniş bir perspektifle ele alınmış ve konunun kapsamlı bir şekilde açıklanmasına imkân tanınmıştır.
- Modern analizlere yer verilerek eleştirel bir bakış açısının önemi vurgulanmış ve bu, günümüz akademik çalışmaları açısından faydalı bir yaklaşım sunmuştur.
- Ayrıntılı açıklamalar, konunun temel bilgilerini destekleyici ve öğretici bir nitelik taşımaktadır.

6.1.2 Nesh Kavramı ve Şartlarına Yönelik Doğruluk ve Tutarlılık Değerlendirmesi

ChatGPT'nin nesh kavramına dair sunduğu açıklamalar, genel bakımdan doğru ve tutarlıdır. Hem tanım hem de neshin türleri ve şartları kapsamlı biçimde incelenmiş olup, bu yönüyle kitapta yer alan bilgilerle büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Bununla birlikte, kitap nesh konusunu daha kısa, öz ve sistematik bir çerçevede ele alırken, ChatGPT'nin cevabı daha geniş bir bakış açısıyla ayrıntılı bir içerik sunmaktadır.

Eksiklikler:

ChatGPT'nin cevabı, bazı önemli detaylar açısından eksiklikler barındırmaktadır. Özellikle:

- Kitap, nesh kavramını kısa ve net bir tanımla sunmuş, temel şartlarını maddeler halinde sıralamıştır. Bu yöntem, bilginin daha anlaşılır ve doğrudan aktarılmasını sağlamaktadır.
- ChatGPT ise konuyu geniş bir perspektiften ele almış; ancak bu süreçte, bazı açıklamaların gereksiz uzunluk oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, akademik ve pratik kullanım açısından bilginin özlü aktarımını zorlaştırmıştır.
- Ayrıca, kitapta vurgulanan “mensuhun ebedi olduğuna dair kayıt bulunmaması” gibi kritik bir detaya ChatGPT'nin yanıtlarında yeterince yer verilmemiştir. Bu eksiklik, dinî hükümlerin değişmezlik ilkesinin anlaşılmasını zorlaştırabilir.

Güçlü Yönler:

ChatGPT'nin cevabı, bazı yönleriyle önemli avantajlar sunmaktadır:

- Nesh kavramının farklı türleri ve uygulama alanları kapsamlı bir şekilde açıklanmış, bu durum konunun akademik analizine katkı sağlamıştır.
- Özellikle içki yasağının aşamalı olarak nesh edilmesine ilişkin verilen örnek, kavramın somutlaştırılmasını sağlamış ve pratik bir bakış açısı sunmuştur.
- Ayrıntılı açıklamalar, nesh kavramının İslam hukukundaki işlevini ve toplumsal değişimlere uyum sağlama yeteneğini ortaya koyarak konuyu bağlamsal bir perspektifte değerlendirmiştir.
- Kitap: Bilgileri maddeler halinde ve doğrudan vererek daha pratik bir yaklaşım sergilemiştir.

6.1.3 Garîbu'l-Kur'an ve Bazı Kavramların Anlamına Yönelik Doğruluk ve Tutarlılık Değerlendirmesi

ChatGPT'nin Garîbu'l-Kur'an kavramına dair sunduğu yanıtlar, temel tanım ve içerik açısından çoğunlukla isabetli bulunmuş ve kitapta yer alan bilgilerle genel bir uyum göstermiştir. Kavramın açıklanması, Kur'an'daki özel kelimelerin anlamlarının detaylandırılması ve bunların tefsirdeki önemine vurgu yapılması bakımından yeterli sayılmaktadır. Bununla birlikte bazı kelimelerin dil kökeni ve dilbilimsel arka planı hususunda daha yüzeysel bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir. Bu durum, konunun etimolojik boyutunun ve tarihsel bağlamının anlaşılmasında belli eksikliklere yol açmaktadır.

Eksiklikler:

ChatGPT'nin cevabı, özellikle dil kökenleri, özetleme ve bağlamsal açıklamalar açısından bazı eksiklikler içermektedir:

- *Dil Kökeni Eksikliği:* Kitap, kelimelerin hangi dillerden (Rumca, Türkçe, İbranice, Farsça, Süryanice) geldiğini net bir şekilde belirtmiştir. Buna karşın, ChatGPT'nin yanıtlarında bu köken bilgileri atlanmış ve yalnızca kelimelerin anlamlarına odaklanılmıştır. Bu durum, kelimelerin kökenlerinin açıklanmasında yetersizlik oluşturmuştur.
- *Özetleme Eksikliği:* Kitap, bilgileri daha kısa, öz ve sistematik bir şekilde sunarken, ChatGPT'nin cevabı daha ayrıntılı ve uzun açıklamalar içermiştir. Ayrıntılı açıklamalar, akademik analizlerde avantaj sağlamakla birlikte, temel bilgi edinme amacına yönelik kullanıcılar için gereksiz detaylar barındırabilmektedir.
- *Bağlam Eksikliği:* Kitap, Kur'an'ın Kureyş lehçesinde indirildiğini ve bazı kelimelerin başka lehçelerden geldiğini vurgularken, ChatGPT bu dilsel bağlamdan yeterince bahsetmemiştir. Bu durum, kavramın tarihsel ve kültürel arka planının anlaşılmasında eksiklik yaratmıştır.

Güçlü Yönler:

ChatGPT'nin cevabı, bazı yönleriyle önemli avantajlar sunmaktadır:

- *Detaylı Açıklamalar:* Sorulan kelimelerin anlamlarının ayet bağlamında ele alınması ve örneklerle desteklenmesi, konunun anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.
- *Anlam Derinliği:* Kelimelerin anlamlarının detaylandırılması ve Kur'an'daki kullanım şekillerine vurgu yapılması, kavramların anlaşılmasına katkı sağlamıştır.
- *Modern Yaklaşım:* ChatGPT'nin modern tefsir anlayışına uygun olarak eleştirel bakış açısını vurgulaması, çağdaş akademik yaklaşımlara destek sunmaktadır.

6.1.4 Genel Değerlendirme

ChatGPT'nin tefsir alanına ilişkin üç soruya verdiği yanıtlar, doğruluk ve açıklama kapsamı açısından genel itibarıyla yeterli görülmüştür. Kavramsal tanımların sunumu, ayetlerle bağlantı kurulması ve İslamî literatürdeki konumlarına dair değerlendirmeler, kitaptaki bilgilerle büyük oranda örtüşmektedir. Bununla birlikte, bazı noktalarda eksiklikler ve farklılıklar göze çarpmaktadır.

ChatGPT'nin konuları modern ve akademik bir bakış açısıyla ele alması, geniş bir perspektif sunması açısından olumlu değerlendirilmiştir. Ancak kitaptaki altı çizilen dinî referansların önemi ve özlü anlatım tarzı, ChatGPT'nin

açıklamalarında aynı ölçüde belirgin değildir. Özellikle dil kökenlerine, sahih hadislerle ve İslamî nasrlara yapılan doğrudan atıflar, kitapta daha belirgin bir şekilde öne çıkarken, ChatGPT'nin yanıtlarında bu unsurlar yüzeysel ele alınmıştır.

Diğer yandan ChatGPT'nin örneklerle desteklenen kapsamlı açıklamalar yapması ve çağdaş yorumlara yer vermesi, geniş bir araştırma perspektifi sunması bakımından yararlı görülmüştür. Buna karşın bu detaylı yaklaşım, kitabın kısa ve sistematik üslubuyla kıyaslandığında yer yer gereksiz ayrıntılar içerebilmektedir.

Tüm bunlardan hareketle ChatGPT'nin verdiği cevaplar genel doğruluk anlamında tutarlılık sergilese de, dinî kaynaklara bağlılık, özlü anlatım ve pratik fayda açısından bazı eksiklikler barındırmaktadır. Bu durum, yapay zekâ tabanlı sistemlerin İslamî ilimlerde kesin bilgi aktarma kabiliyetinin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

6.2 Kelam Alanına Dair Soruların Değerlendirilmesi

6.2.1 İnanç Konularındaki Yorum Farklılıklarının Sebeplerine Yönelik Doğruluk ve Tutarlılık Değerlendirmesi

ChatGPT'nin inanç konularında ortaya çıkan yorum farklılıklarının nedenlerine ilişkin sunduğu açıklamalar, doğruluk ve tutarlılık açısından büyük ölçüde kitaptaki bilgilerle uyushmaktadır. Hem ChatGPT hem de kitap, yorum farklılıklarının temelinde metinlerin yoruma elverişliliği, dilsel çeşitlilik, siyasal çekişmeler ve kültürel etkenler gibi unsurların yer aldığını belirtmektedir. ChatGPT, konuyu daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirerek ayrıntılı bir tablo çizmiş; buna karşın, kitap aynı bilgileri daha özlü ve sistematik bir şekilde sunmuştur.

Eksiklikler:

ChatGPT'nin yanıtında çeşitli eksiklikler göze çarpmaktadır:

- *Kavramsal Sadelik Eksikliği:* Kitap, yorum farklılıklarını kısa ve öz bir şekilde ele alarak okuyucuya pratik ve doğrudan bilgi sunarken, ChatGPT daha ayrıntılı ve uzun bir format tercih etmiştir. Bu durum, bilgiye hızlı erişim ve özetleyici bir yaklaşım açısından kitabın daha avantajlı olduğunu göstermektedir.
- *Sistematik Sıralama Eksikliği:* Kitap, sebepleri maddeler halinde sıralayarak bilgi akışını kolaylaştırmış, böylece konunun ana hatlarını daha anlaşılır kılmıştır. ChatGPT ise detaylı açıklamalarla konuyu genişletmiş, ancak bu yaklaşım kimi zaman odak noktalarını dağıtmıştır.
- *Bağlam Eksikliği:* Kitap, özellikle siyasal ve sosyal çekişmelerin etkisini öne çıkararak dönemin tarihsel bağlamını vurgulamıştır. Buna karşın,

ChatGPT bu bağlamı daha genel başlıklar altında ele almış, tarihsel arka planı yeterince derinlemesine işlememiştir.

Güçlü Yönler:

ChatGPT'nin cevabı, bazı yönleriyle avantajlar sunmaktadır:

- *Detaylı Açıklamalar:* Yorum farklılıklarının sebeplerini kapsamlı bir şekilde ele alarak akademik çalışmalara katkı sağlayacak zengin içerikler sunmuştur. Bu durum, ayrıntılı bilgiye ihtiyaç duyan araştırmacılar için faydalı olmuştur.
- *Modern Bakış Açısı:* Felsefi, mantıksal ve sosyolojik etkenlere vurgu yaparak konuyu yalnızca dinî bir perspektiften değil, aynı zamanda modern bilimsel yaklaşımlarla ele almıştır. Bu, günümüz akademik tartışmalarına uyum sağlaması açısından önemli bir katkıdır.
- *Bağlamsal Derinlik:* ChatGPT, mezheplerin doğuşu, siyasi olaylar ve kültürel etkiler gibi geniş bir bağlam sunarak konunun farklı açılardan değerlendirilmesine imkân tanımıştır. Bu yaklaşım, okuyucunun yorum farklılıklarının çok boyutlu doğasını anlamasına yardımcı olmuştur.

6.2.2 Selef Âlimlerinin Müteşabihat ile İlgili Görüşlerine Yönelik Doğruluk ve Tutarlılık Değerlendirmesi

ChatGPT'nin Selef âlimlerinin müteşabih ayetlerle ilgili görüşlerini ele alan değerlendirmeleri, ana ilkeler bakımından doğru ve tutarlı bulunmuştur. Müteşabihatın Allah'a havale edilmesi (tevkil), metinlerin nakle dayalı önceliğinin kabulü ve teslimiyet esasları, kitapta sunulan bilgilerle büyük ölçüde uyuşmaktadır. Bununla birlikte, ChatGPT'nin daha ayrıntılı bir yöntem benimsediği görülürken, kitap konuyu daha düzenli ve sistematik bir çerçevede işlemiştir. Özellikle, Selef âlimlerinin temel ilkeleri kitapta net ve maddeler hâlinde sıralanmışken, ChatGPT bu noktaları genel başlıklar altında değerlendirmeyi tercih etmiştir.

Eksiklikler:

ChatGPT'nin cevabında belirli eksiklikler tespit edilmiştir:

- *Sistematik Sıralama Eksikliği:* Kitap, Selef âlimlerinin müteşabihat ile ilgili görüşlerini yedi temel prensip (takdis, tasdik, sükût, aczini itiraf etme, imsak, keff ve marifet ehlini teslim) çerçevesinde düzenli ve sıralı bir formatta açıklamıştır. ChatGPT ise bu prensiplere doğrudan atıfta bulunmayarak konuyu daha genel başlıklar altında ele almıştır. Bu durum, kitabın sistematik yaklaşımını daha anlaşılır kılarken, ChatGPT'nin açıklamalarında belirli bir yapısal bütünlük eksikliği oluşturmuştur.
- *Terim Kullanımı Eksikliği:* Kitapta, Selefî düşüncenin temel kavramları olan takdis, tasdik ve sükût gibi terimler net bir şekilde tanımlanmış

ve kullanılmıştır. ChatGPT ise bu kavramlara yüzeysel olarak değinmiş ve doğrudan terimsel ifadeler kullanmamıştır. Bu eksiklik, akademik ve kavramsal çerçeve açısından bilgi aktarımında zayıflık yaratmıştır.

- *Bağlamsal Derinlik Eksikliği:* Kitap, Selefiyye'nin tarihsel arka planını, mezhep bağlamını ve düşünsel gelişimini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Buna karşın, ChatGPT'nin açıklamaları tarihsel ve mezhepsel bağlama yüzeysel bir vurgu yapmakla yetinmiş, konuyu tarihsel süreç içerisinde yeterince derinleştirememiştir.

Güçlü Yönler:

ChatGPT'nin cevabı, bazı açılardan önemli avantajlar sağlamaktadır:

- *Detaylı Açıklamalar:* ChatGPT, müteşabihat kavramı ve Selef âlimlerinin genel yaklaşımları hakkında ayrıntılı bilgi sunarak akademik bir derinlik oluşturmuştur. Bu yönüyle, geniş kapsamlı araştırmalar ve akademik çalışmalar için zengin bir bilgi kaynağı sunmaktadır.
- *Modern Yorumlara Vurgu:* ChatGPT, felsefi ve sosyolojik boyutlara değinerek müteşabihat konusunu çağdaş analizlerle ele almıştır. Bu durum, modern tartışmalara katkı sağlamak isteyen araştırmacılar için değerli bir perspektif sunmaktadır.
- *Bağlamsal Açıklamalar:* ChatGPT, müteşabihatın tefsir yöntemleriyle olan ilişkisini açıklamış ve ayet örnekleriyle desteklemiştir. Bu, konunun daha anlaşılır kılınmasına katkıda bulunmuş ve Kur'an'daki metinler üzerinden somut örneklerle desteklenmiştir.

6.2.3 Deizm ve İslam'ın Deizme Bakışına Yönelik Doğruluk ve Tutarlılık Değerlendirmesi

ChatGPT'nin deizm kavramına dair sunduğu tanım; temel özellikleri ve tarihsel arka planı göz önünde bulundurduğumuzda, genel anlamda doğru ve tutarlıdır. Deizm, Tanrı'nın varlığını kabul ederken, vahiy, peygamberlik ve ibadet gibi dinî pratikleri reddeden bir düşünce biçimi olarak açıklanmıştır. Ayrıca, İslam'ın deizme yönelttiği eleştiriler, tevhid inancı, vahiy, peygamberlik ve Allah'ın evrene sürekli müdahalesi gibi ana kavramlar üzerinden incelenmiş ve bu yönüyle bilgi doğruluğu açısından yeterli bulunmuştur. Bununla birlikte, kitapta yer alan tanımın daha geniş bir terminolojik çerçeve sunduğu ve deizmin felsefi temellerine daha ayrıntılı biçimde değindiği görülmektedir.

Eksiklikler:

ChatGPT'nin cevabında belirli eksiklikler tespit edilmiştir:

- *Felsefi ve Tarihsel Bağlam Eksikliği:* Kitap, deizmin Hristiyanlık dogmalarına ve kilisenin otoritesine bir tepki olarak doğduğunu, zamanla ate-

izme yönelen fikirlerin temelini oluşturduğunu ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Buna karşın, ChatGPT'nin cevabı bu tarihsel arka plana yalnızca yüzeysel bir vurgu yapmakla yetinmiş, deizmin felsefi gelişimini ayrıntılı olarak işlememiştir.

- *Kavramsal Derinlik Eksikliği:* Kitap, deizmin Tanrı'nın ilim ve irade gibi sıfatlarını reddettiğini, vahyi ve ahireti kabul etmediğini açık bir biçimde ortaya koymuştur. ChatGPT ise bu kavramlara değinmekle birlikte, açıklamalarını yeterince derinleştirememiştir. Özellikle, deizmin Tanrı-insan ilişkisine dair yaklaşımının İslam'ın inanç sistemine nasıl aykırı düştüğü daha net vurgulanabilirdi.
- *Allah-Âlem-İnsan İlişkisi Eksikliği:* Kitap, Allah'ın sürekli yaratıcı faaliyetinde bulunduğunu, evrenin düzenini aktif bir şekilde yönettiğini ve insanla dinamik bir ilişki içerisinde olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, kitapta Allah'ın yaratma eyleminin devamlılığı ve insanlara vahiy yoluyla rehberlik ettiği, ayetlerle desteklenerek açıklanmıştır. ChatGPT ise bu noktaya genel ifadelerle yaklaşmış, Kur'an'dan örnekler sunsa da, kitabın sunduğu derinlikten uzak kalmıştır.

Güçlü Yönler:

ChatGPT'nin cevabı, bazı yönleriyle önemli avantajlar sunmaktadır:

- *Detaylı Açıklamalar:* ChatGPT, deizmin temel özelliklerini ve İslam'ın bu kavrama yönelik eleştirilerini sistematik bir şekilde açıklamıştır. Bu detaylı yaklaşım, konunun akademik açıdan anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.
- *Modern Perspektif:* Cevapta, İslam'ın akıl ve vahiy uyumuna vurgu yapılmış ve bilim ile iman arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu bağlamda modern tartışmalara uygun bir bakış açısı sunularak çağdaş deizm eleştirilerine katkı sağlanmıştır.
- *Kur'an Referansları:* ChatGPT'nin cevabında, İslam'ın deizme yönelik bakış açısını temellendirmek için çeşitli Kur'an ayetlerine yer verilmiştir. Ancak bu ayetler, kitapta sunulan örnekler kadar kapsamlı ve bağlamsal bir çerçevede ele alınmamıştır. Buna rağmen, Kur'an'dan yapılan alıntılar, konunun dinî temellerle desteklenmesi açısından önemli bir katkı sunmuştur.

6.2.4 Genel Değerlendirme

ChatGPT'nin Kelam alanına yönelik verdiği yanıtlar, doğruluk ve bütünlük açısından genel olarak yeterli görülmektedir. İnanç konularındaki yorum farklılıkları, Selef âlimlerinin müteşabihat anlayışı ve deizm gibi konularda sunduğu açıklamalar, temel kavramları doğru biçimde aktarmış ve İslam'ın genel perspektifini yansıtmıştır. Bununla birlikte, kitapta sunulan

sistematiik, kavramsal ve tarihsel çerçeveve kıyasla ChatGPT'nin açıklama-larında bazı eksikliklerin bulunduğu gözlemlenmektedir.

ChatGPT'nin güçlü yanları arasında detaylı açıklamalar yapması, modern yaklaşımları benimsemesi ve Kur'an referanslarını kullanarak analizle-rini güçlendirmesi dikkat çekicidir. Bu yönler, akademik araştırmalara kat-kı sağlayan önemli avantajlardır. Öte yandan, kavramsal derinlik, sistema-tik düzenleme ve tarihsel arka plan gibi unsurlar, kitapta daha belirgin ve tutarlı bir yapıyla ele alınmaktadır.

ChatGPT'nin geniş bir perspektif ve güncel bakış açısı sunması, akade-mik çalışmalar bakımından değerli bir katkı sağlayabilirken, kitabın yapılan-dırılmış bilgi aktarımı ve kavramsal netlik sunan yapısı, din eğitimi ve sis-tematik inceleme açısından daha işlevsel ve kapsamlı bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Yapay zekâ destekli içeriklerin dinî ilimlerdeki kullanımında bu farklılıkların dikkate alınması önem arz etmektedir.

TARTIŞMA

Bu çalışma, Anadolu İmam Hatip Lisesi 11. sınıf Tefsir ve 12. sınıf Kelâm ders kitaplarında yer alan konulara yönelik ChatGPT'nin yanıtlarını dört temel ölçüt (doğruluk, tutarlılık, kavramsal derinlik, sistematik sunum) çerçeve-sinde karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Elde edilen bulgular, modelin temel İslâmî kavramları genel itibarıyla doğru ve tutarlı biçimde sunduğunu göstermiştir; bununla birlikte, dinî kaynaklara yapılandırılmış atıf yapılmak-sızın başvurulması, kavramların tarihî ve dilsel bağlamını yüzeysel ele alması ve terminolojik tutarsızlıklar sergilemesi, yanıtların bütüncül tutarlılığını zayıf-latmıştır. Özellikle İsrailiyat ve nesh örneklerinde, müfredat kitaplarının kısa, öz ve sistematik anlatımı, ChatGPT'nin detaylı ancak zaman zaman bağlam-dan kopan açıklamalarına kıyasla daha işlevsel bulunmuştur. Kelâm disiplini-ne ilişkin analizlerde ise modelin modern felsefi yaklaşımları dâhil etme çaba-sı akademik katkı potansiyeli taşımakla birlikte, Selef âlimlerinin müteşâbihat anlayışı ve deizm tartışmalarında kitaplarda sunulan metodolojik derinlik ve kavramsal kesinliğe ulaşamadığı tespit edilmiştir.

Söz konusu alan çalışmasına paralel olarak Çakır (2023) "Yapay Zekâ ve Hadis" başlıklı araştırmasında ChatGPT-3'ü hadis ilmi bağlamında incele-miştir. Bu değerlendirme, modelin geniş hacimli metinlerde "hızlı tarama, veri ilişkilendirme ve ön analiz" süreçlerinde etkin performans gösterdiğini ortaya koyarken; "derin tenkit, usûlî metodoloji ve terminolojik doğruluk" gerektiren aşamalarda önemli yetersizlikler barındırdığını ortaya koymuş-tur. Çakır, yapay zekâ araçlarının akademik hadis çalışmalarında yardımcı bir araç olarak konumlandırılmasını; nihai değerlendirmelerin her zaman

alan uzmanlarının denetimine bırakılmasını; modelin güvenilirliğinin düzenli aralıklarla izlenmesini ve klasik metin referanslarının otomatik analiz sistemlerine entegrasyonunun sağlanmasını önermektedir.

Benzer biçimde Ayhan ve Kılıç (2024), ChatGPT ile Google Gemini'ye sekiz temel hadis tarihi sorusu yönelterek uzmanlarca puanlanan karşılaştırmalı analizinde, ChatGPT, Google Gemini'ye kıyasla Hadis Tarihi sorularına daha derinlemesine ve sistematik cevaplar vermiş; Gemini ise genel ve yüzeysel kalmıştır. Her iki model de teknik terim kullanımı ve kaynak göstermede yetersiz kalmıştır. Sonuçta yapay zekânın ancak uzman denetiminde destekleyici araç olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Bu araştırmalar, ChatGPT'nin sunduğu geniş perspektif ve modern analizler sayesinde akademik derinliğe katkı sağlayabilecek unsurlar barındırdığını; ancak dinî ilimlerde sistematiklik, kavramsal netlik ve terminolojik titizlik açısından hâlâ klasik kaynakların yerini alamayacağını göstermektedir. Bu nedenle, yapay zekâ tabanlı modeller hem destekleyici bir araç hem de metodolojik sınırların farkında olunarak kullanılmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

ChatGPT'nin dinî ilimler sahasında sağladığı veriler, doğruluk ve tutarlılık açısından genel olarak yeterli görünmekle birlikte, sistematik yapı, kavramsal derinlik ve bağlamsal açıklık konularında belirli eksiklikler barındırmaktadır. Modern analizler ve çağdaş yorumlarla zenginleştirilmiş içeriği, akademik çalışmalara katkı sağlayabilecek önemli bir unsur olmakla beraber, özellikle eğitim süreçlerinde temel bilgi kaynağı olarak kullanılmasının dikkatlice değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu doğrultuda, çalışmanın sonuçları aşağıdaki öneriler çerçevesinde değerlendirilebilir:

- *Sistematik Bilgi Sunumu:* ChatGPT'nin yanıtlarının, dinî kavramların terminolojisini ve tarihsel bağlamını dikkate alacak şekilde daha sistematik bir yapıya kavuşturulması sağlanmalıdır.
- *Kaynak ve Referans Zenginleştirilmesi:* Dinî bilgi aktarımında, ayetler ve hadisler gibi temel kaynakların daha güçlü bir şekilde kullanılması, bilgi aktarımının güvenilirliğini artıracaktır.
- *Dil ve Kavramsal Derinlik:* İslamî ilimlerde kullanılan özel terimlerin doğru ve eksiksiz bir biçimde aktarılması, yapay zekâ uygulamalarının eğitiminde dikkate alınmalıdır.
- *Eğitimde Destekleyici Kullanım:* ChatGPT, akademik ve araştırma bağlamında destekleyici bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Ancak birincil kaynak olarak basılı ders kitapları ve uzman rehberliği öncelikli olmalıdır.

Öneriler

- *Ders Materyali Destekleyici Kaynak*: ChatGPT, öğretmenler ve öğrenciler için ek bir açıklama ve derinleştirme aracı olarak kullanılabilir. Özellikle öğrencilerin bireysel çalışmalarda eksikliklerini gidermek için rehberlik sağlayabilir.
- *Sorulara Özelleştirilmiş Cevaplar*: Eğitim programlarına özel algoritmalar geliştirilerek, ChatGPT'nin belirli müfredatlara uyumlu hale getirilmesi sağlanabilir. Böylece müfredat odaklı bilgi sunma yeteneği artırılabilir.
- *Öğretmen Eğitimi ve Rehberlik*: Öğretmenlerin ChatGPT'yi nasıl etkin kullanacaklarını öğrenmeleri için rehber programlar geliştirilebilir. Bu, yapay zekânın eğitimde güvenilir bir yardımcı olarak entegrasyonunu güçlendirecektir.
- *Kavram Haritaları ve Diyagramlar*: ChatGPT'nin ürettiği içerikler kavram haritaları, grafikler ve özetleyici tablolarla desteklenerek daha anlaşılır ve görsel materyaller oluşturulabilir.
- *Yanlış Bilgi Kontrolü*: Yanıtların tutarlılık ve doğruluk kontrolleri için öğretmenler tarafından ek inceleme yapılmalıdır. Böylece olası yanlış bilgilendirmelerin önüne geçilebilir.

Yapay zekâ tabanlı modellerin, dinî bilgilerin aktarımı ve analizi süreçlerinde işlevsel bir destek mekanizması sunabileceği açıktır. Bununla birlikte, bu modellerin dinî ilimler bağlamında daha kapsamlı ve güvenilir hâle gelebilmesi için tarihsel, kavramsal ve sistematik boyutlarda geliştirilmeleri gerektiği düşünülmektedir. Gelecekteki araştırmalar, bu modellerin eğitim süreçlerine daha etkili bir biçimde entegre edilmesine imkân tanıyacak ve dinî ilimler alanında yapay zekâ destekli analizlerin doğruluğunu artıracaktır.

KAYNAKÇA

- “About”. Erişim 08 Aralık 2024. <https://openai.com/about/>
- AI Newsletter “AI Winter - History and Lessons for Today”. 08 Eylül 2023. Erişim 05 Aralık 2024. <https://www.ainewsletter.com/newsletters/ai-winter-phenomenon/>
- “AI Winter - History and Lessons for Today”. *AI Newsletter* (08 Eylül 2023).
- Ayhan, Mehmet - Kılıç, Zülal. “Yapay Zekâ Modellerinin Hadis Tarihi Sorularına Verdiği Yanıtların Karşılaştırmalı Analizi: Chatgpt ve Gemini Örneği”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (2024), 137-159. <https://doi.org/10.33415/daad.1586164>.
- Bresinsky, Philip, Hans-Christian Gräfe, and Michael Schiessl. “Wie die Maschine uns narrt.” *Transfer* 4 (2019), 112-116.

- Buchberger, Ernst. *Sprachverstehen in der Artificial Intelligence*. Stuttgart: Teubner, 1984.
- Coşkun, Fatma - Gülleroğlu, Hamide Deniz. “Yapay zekânın tarih içindeki gelişimi ve eğitimde kullanılması”. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)* 54/3 (2021), 947-966.
- Çakır, Furkan. “Yapay Zekâ Ve Hadis”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (2023), 109-131. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1240725>.
- Demir, Erdi. “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Teknikleri Üzerine Betimsel Bir Çalışma”. *Uludağ Ünv. Sosyal Bilimler Dergisi* 25(46), (2024), 313-328.
- Friedl, Gunther. “Künstliche Intelligenz im Controlling.” *Controlling* 31.5, 35-38.
- “GPT-4”. Erişim 09 Aralık 2024. <https://openai.com/index/gpt-4-research/>
- Haugeland, John. *Artificial intelligence: The very idea*. MIT press, 1989.
- “Hello GPT-4o”. Erişim 09 Aralık 2024. <https://openai.com/index/hello-gpt-4o/>
- “Introducing ChatGPT”. Erişim 08 Aralık 2024. <https://openai.com/index/chatgpt/>
- “Introducing OpenAI o1”. Erişim 09 Aralık 2024. <https://openai.com/index/introducing-openai-o1-preview/>
- Kurzweil, Raymond. “The Age of Intelligent Machines”. MIT Press, 1990.
- “Machines Who Think | A Personal Inquiry into the History and Prospects”. Erişim 04 Aralık 2024. <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.1201/9780429258985/machines-think-pamela-mccorduck-cli-cfe>
- McCorduck, Pamela - Cli, Cfe. *Machines who think: A personal inquiry into the history and prospects of artificial intelligence*. AK Peters/CRC Press, 2004.
- Nilsson, Nils J.. *Artificial Intelligence: A New Synthesis*. Morgan Kaufmann, San Mateo, California, 1998
- “OpenAI API”. Erişim 05 Aralık 2024. <https://openai.com/index/openai-api/>
- Poole, David, Mackworth K., Alan - Goebel, Randy. *Computational Intelligence: A logical approach*. Oxford University Press, Oxford, UK, 1998
- Russell, Stuart J., - Peter Norvig. *Artificial intelligence: a modern approach*. Pearson, 2016.
- Winston, Paul Henry. *Artificial Intelligence* (Third edition). Addison-Wesley, Reading, Massachusetts, 1992.
- Turing, Alan. “Computing Machinery and Intelligence”. *Mind* 59/October (1950), 433-460. <https://doi.org/10.1093/mind/lix.236.433>
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2023.